

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Історико-юридичний факультет

Кафедра історії України

Середня освіта (Історія)

014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

**ФІНАНСОВА СИСТЕМА УРЯДІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ГЕТЬМАНАТУ
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Студента КУРИЛА ЯРОСЛАВА ЮРІЙОВИЧА

Науковий керівник:

Крупенко Оксана Василівна

Кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Рецензент: кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин

Кузьменко Ю.В. _____

Рецензент: заступник директора з
виховної роботи ВСП «Ніжинський
фаховий коледж», к.і.н, викладач вищої
категорії Шевченко Н. О. _____

Допущено до захисту:

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та
прізвище)

Ніжин – 2021

Анотація

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Українська революція, Центральна Рада, Гетьманат, фінансова політика, грошова система.

Праця висвітлює історію відновлення української державності у 1917–1921 рр. за часів правління Української Народної Республіки та Української Держави (Центральної Ради, Гетьманату) внутрішньої та зовнішньої фінансової політики в складних умовах революційних перетворень в країні та соціально-політичних потрясень тієї доби. Дослідження й висвітлює аспекти Української революції та національного державотворення, руйнує упередження щодо другорядності стану національної грошової системи і фінансової політики в державному утворенні в часи соціальних і революційних потрясень та військових дій, зображує її високий рівень впливу на життєспроможність державного організму. Також в дослідженні проаналізовано всебічний перебіг становлення фінансового господарства країни, та генезис української грошової системи і фінансової політики. Все це відтворює основні тенденції й особливості їх розвитку, форми організації, персоніфікується внесок політичних та державних діячів на спосіб урядової фінансової політики.

Summary

Key words: Ukrainian People's Republic, Ukrainian Revolution, Central Rada, Hetmanate, financial policy, monetary system.

The work covers the history of the restoration of Ukrainian statehood in 1917–1921 during the rule of the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian State (Central Rada, Hetmanate) domestic and foreign financial policy in difficult conditions of revolutionary changes in the country and socio-political upheavals of that time. Research and highlights aspects of the Ukrainian Revolution and nation-building, destroys prejudices about the secondary state of the national monetary system and financial policy in the state formation in times of social and revolutionary upheavals and hostilities, depicts its high level of impact on the viability of the state. The research also analyzes the comprehensive course of the country's financial economy and the genesis of the Ukrainian monetary system and financial policy. All this reproduces the main trends and features of their development, forms of organization, personifies the contribution of politicians and statesmen to the way of government financial policy.

Зміст

ВСТУП.....	4
Розділ I. Стан наукової роботи теми.....	9
1.1 Джерельна база.....	9-11
1.2 Історіографія дослідження.....	12-21
Розділ II. Становлення національної фінансової системи в Україні (грудень 1917 – січень 1918 рр.).....	22
2.1 Фінансово-податкова політика УНР. Перші українські паперові знаки.....	22-42
2.2 Реформа фінансової системи та створення державного бюджету Гетьманату.....	42-50
2.3. Характер і природа паперових грошових знаків за часів П. Скоропадського.....	50-57
Розділ III. Нераціональне використання грошей та занепад фінансової системи.....	58
3.1 Фінансово-економічна ситуація в Україні.....	58-64
3.2 Спроби виходу з «облогового становища».....	64-68
ВИСНОВКИ.....	69-74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	75-81
ДОДАТКИ.....	82-99

ВСТУП

Історія розпорядилась так, що довгий час ми не тільки не знали, але й не бачили грошей того періоду. Лише з чуток та і в колекціях, зібраннях зустрічались рідкісні екземпляри грошей з емісії Центральної Ради, уряду гетьмана П.Скоропадського і Директорії. В цій праці ми спробували розповісти вам про історію введення в обіг національних грошей в період з 1917-1920 р. Один з епізодів історії українського народу, коли велася боротьба за незалежну державу. Нарис про введення в обіг національних грошей широко переплітається з історичними подіями, які мали своє місце в період боротьби. Важливо відзначити ще й і те, що успішна фінансова політика є одним з основних завдань держави і однією з яскравих ознак самої державності, одним із гарантів державної безпеки.

Актуальність: Досвід України 1917–1920 рр. у створенні власної фінансової системи є надзвичайно важливий, корисний, і, головне, повчальний для сучасників. За час громадянської війни 1917-1921 років в Україні змінилось кілька урядів та адміністрацій: гетьмана Скоропадського, Симона Петлюри, більшовиків, генерала Денікіна тощо. Відповідно всі вони випускали свої гроші.

Ми повинні знати, що держава з нестабільною економікою, далеко несформованою демократією і невизначеним суспільством, крім того, в більшій мірі залежна не тільки від короткочасних внутрішніх, але й від критичних зовнішніх факторів, змусила говорити про себе та свої здобутки.

Українська революція 1917-1921 років викликала надзвичайно цікаві явища пов'язаних з грошовим обігом, найзнаменнішим із яких було його глибоке реформування, уведення національної валюти урядом УНР та подальша емісія банкнот незалежної держави.

Перші українські гроші, а саме їх поява, викликала небачену радість у народних колах. Один із свідків тих доленосних подій писав: «Плакали від

радості, молилися, цілували свої гроші... «Нові гроші» з образами не царів і царських відзнак, а селян і пшениці, додавали впевненості й віри у тривалість нового життя».

На сьогодні, в часи великих здобутків та багатовікових напрацювань в різних галузях фінансової політики, не буде лишнім нагадати, а в дечому і просвітити, всіх тих, хто зацікавлений в укріпленні і створенні нового для покращення та процвітання фінансової політики сучасної України.

Необхідність висвітлення цієї теми викликана тим, що поданий матеріал охоплює тему, яка вивчається в школі «Україна в боротьбі за збереження державної незалежності» (1918-1920 р.). Крім учнів та вчителів, дану інформацію можуть використовувати керівники музеїв навчальних закладів освіти, краєзнавці, колекціонери та й широкий загал читачів, які не байдужі до історії боротьби за незалежну Україну.

Крім історичної цінності, грошові знаки і бони періоду 1917-1920 років, являють цікавість і в художньому відношенні. В них сконцентровані досягнення графічного мистецтва, малюнку і орнаменту, а також досягнення науки і техніки відповідного періоду.

Історіографія: У науковому дослідженні важливу роль та основу пошуку інформації складає джерельна база. При написанні нами магістерської роботи було використано різні джерела. По-перше, це вже існуюча література українських та російських дослідників, також різні документи, статті та вирізки з газет. Багато корисної інформації можна знайти в уже опублікованих матеріалах, але і там не представлена вся вичерпана інформація.

Недостатність, невивченість до кінця цієї теми дає досить достатню джерельну базу та робить можливим дослідження фінансової політики Центральної Ради та урядів УНР 1917-1918 рр.. Отже, основу нашого дослідження склали документи, матеріали та інша доступна література, яка є не тільки в архівах, але і у вільному доступі в бібліотеках та інтернет

ресурсах. Хоч більшість інформації вже висвітлена, тема ще довго буде становити значний науковий інтерес серед дослідників. На сьогодні все ще знаходять все нові і нові матеріали, дослідники проявляють все більший науковий інтерес до цієї теми. Та інформація, яку нам вдалось зібрати, дає змогу висвітлити тему з різних сторін та дати певну оцінку діяльності урядів України у 1917-1921 рр. [15]

Аналіз публікацій і наукових досліджень свідчить, що фінансовій системі періоду 1917-1920 рр. приділяли увагу численні вітчизняні науковці. Це питання за доби Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР розглядалися безпосередніми учасниками національно-визвольних змагань - М.Грушевським, В.Винниченком, Д.Дорошенком, П.Христюком, М.Шаповаловим та ін. Для дослідження проблем мають ґрунтовні праці українських учених Г.Боряка, І.Войцехівської, Я.Грицака, Я.Дашкевича, М.Дмитрієнко, Л.Дубровіної, Я.Ісаєвича, Я.Калакури, І.Кураса, Ю.Мицика, Р.Пирога, Ю.Пінчука, В.Потульницького, О.Реєнта, М.Романюка, В.Смолія, П.Соханя, П.Тронька, В.Ульяновського та ін. [28]

Проаналізувавши історіографію наукової літератури, можна засвідчити те, що, навіть на сьогодні, існує недостатність вивчення досліджуваної проблеми. Дуже мало, а то і зовсім немає комплексного всебічного дослідження фінансової політики урядів у 1917–1920 рр. Спроби залучити праці вчених по цій темі виявились майже марними. Джерельна база вже давно знаходиться в критичному стані. Знайдені дані дозволили, можливо, висвітлити фінансову політику з іншої сторони.

Мета магістерського дослідження: спроба охарактеризувати фінансову політику урядів та її вплив на соціально-економічну та політичну ситуацію в державі протягом 1917-1921 рр.

Завдання магістерської роботи:

- охарактеризувати джерельну базу та історіографію проблеми;
 - проаналізувати вплив соціально-економічних чинників на фінансове становище в період Української революції;
 - дослідити фінансову ситуацію період діяльності уряду УНР;
 - виявити особливості політики Гетьманату Скоропадського в питаннях грошової системи;
 - Прослідкувати вплив політики Гетьманату на подальшу ситуацію
- Об'єкт дослідження:** фінансова система Центральної Ради, Української держави.

Предмет дослідження: умови розвитку фінансової системи, вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на її формування.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає у постановці та розробці актуальної теми, що не до кінця висвітлена у сучасній вітчизняній науці.

Хронологічні межі дослідження охоплюють березень 1917 – червень 1920 рр. Нижній рубіж обумовлений становищем України після перемоги в Лютневій революції 4 березня 1917 р.. Верхній рубіж припадає на Український уряд.

Апробація магістерської роботи відбувалась шляхом публікації матеріалів:

1. Фінансовий стан у період 1917-1919 рр. та його вплив на добробут населення. // Вісник студентського товариства [електронне видання]: збірник наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. Ред. О. В. Мельничука. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. Вип. 24. 438 с.

Структура магістерської роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних літературних джерел та додатків.

РОЗДІЛ I. СТАН НАУКОВОЇ РОБОТИ ПРОБЛЕМИ

1.1 Джерельна база

В складних умовах відбувалось формування джерельної бази історії Української революції. Становлення української державності вимагало офіційного документування їхньої діяльності. При тому, що влада постійно змінювалась, відбувались і великі втрати документів, що не могло позитивно відобразитись на повноті збережень джерел: законодавчих, нормативних та розпорядчих актів.

Під час революційного розвитку відбувалось переважання об'єднань національного демократичного характеру. Вони свого часу залишили достатню кількість документів. Нас сьогодні вони знаходяться в центральних архівах України.

Вивчення цієї теми варто починати з розгляду праць українських істориків та вітчизняної історіографії. Ці матеріали можна поділити на три напрями.

Найбільш змістовним є напрям радянської історіографії, де описувалося все, що пов'язано з Українською Центральною Радою, Гетьманатом та Дирикторією.

Зарубіжна історіографія висвітлена менш змістовно. Її представники вимушені були емігрувати з України після того, як вона втратила свою незалежність. Також вони брали участь в Українській революції. В своїх закордонних виданнях вони перші опублікували документи цього періоду, а також наукові праці.

Третім напрямом є сучасна українська історіографія. Її дослідження дають нам відомості про те, що проблема фінансів активно розроблялася українськими істориками, але все ще залишається поза увагою. Також можна виділити наступні групи джерел:

1. Для аналізу основними є **нормативні джерела** – вони представлені різними законодавчими актами УЦР, ГС та урядовими документами. Вони частково опубліковані у 1917–1921 рр. і частково зберігаються в архівах.

Найдоступнішим у дослідницькому сенсі є археографічний сегмент історичних джерел. Масова публікація документів була здійснена радянськими істориками і архівістами. Серед них – регіональні видання, видання присвячені Жовтневій революції та громадянській війні в Україні. Також було багато замовних публікацій, які підкреслювали своє ідеологічне спрямування. Також їхнім важливим завданням залишалося розвінчування “контрреволюційного”, “антирадянського” характеру УЦР, Гетьманату, Директорії УНР, “буржуазно-націоналістичної” сутності українських політичних партій. [29]

Праці вчених української діаспори публікувались з набагато меншою інтенсивністю. Це пояснюється тим, що оригінального матеріалу у них не було. Отже, більшість цих видань має поєднуючий характер, який включає в себе мемуари, газети та документи.

Документи, які знаходяться в державних архівах за 1917–1921 рр. сильно різняться між собою за змістом, тематикою, хронологією, та своїм потенціалом. Погано зберігались документи через військово-політичні революційні події. У 1920-х рр. відбувся паперовий дефіцит за рахунок архівної “макулатури” тощо. До того ж, комуністична влада віддала пріоритет документам з більшовицької історії.

2. Періодика 1917–1921 рр. До цієї групи джерел варто відносити газетні видання, які видавалися урядами УЦР. “Вісті з Української Центральної Ради” мають надзвичайно важливе значення. Перший випук газети відбувся 19 березня 1917 р. В період з 1917–1918 рр. з’явилося декілька інших щоденних газет. Одне з перших місць серед них займав “Вісник Генерального Секретаріату”. У цих статтях формулювалися

принципи єдиної загальної фінансової системи, випуску власних грошей, розглядалися проблеми українізації.

Періодична преса стала свого роду дзеркалом напруженого перебігу подій в українській революції. Не зважаючи на масовий тираж, на сьогодні повне зібрання часописів є тільки в декількох бібліотеках. Регіональне газетне видавництво представлено у підрозділах обласних бібліотек. Ці збірки періодичної преси мають дуже гарні евристичні перспективи, оскільки зберігаються в архівах та музеях. Найкраще описані радянські газети. Бібліографічний покажчик газет 1917–1920 рр. було видано в кінці 1990-х рр..

3. Наративна література допомогла висвітлити та краще зрозуміти всю суспільно-політичну атмосферу тих часів. Спогади людей, котрі брали участь у революційних подіях – М. С. Грушевського, Д. І. Дорошенка, – допомагають розкрити таємниці Української держави. Також варто відмітити, що значна частина мемуарів містить достатню кількість законодавчих актів та інших документів урядів, що, безперечно, розширює джерельне поле дослідження, але саме фінансове питання зачіпається дуже стисло і про нього майже не згадують. Цей жанр є одним з наймасовіших серед історичної інформації, а отже є популярно використаним джерелом. [28]

4. Окрема група це – довідники, хронічки та енциклопедії. Революційні події 1917–1920 рр. знайшли відображення в численних загальних і профільних, зокрема історичних енциклопедіях. Найкраще ця проблема висвітлена в радянських енциклопедіях з історії. Було видано республіканські та загальносоюзні хроніки громадянської війни та соціалізму та Великого Жовтня. Масштабними проектами поповнились багатотомні “Енциклопедія історії України”, “Україна: хроніка подій ХХ ст.”.

1.2 Історіографія дослідження

Для більш детальнішого дослідження проблеми перш за все необхідно систематизувати та вивчити праці всіх, хто займався цією темою. Матеріал потрібно детально вивчити, бо дослідження можливе лише на основі вже існуючих праць. Основними є наукові дослідження та монографії. Оскільки, як уже було сказано вище, наукових досліджень за обраною темою нині вдосталь, але фундаментальних робіт до сих пір немає. Вибраний досліджуваний період є цікавим не лише у правовому, а й в історичному та політичному аспектах. Починати слід було б із економічних досліджень, але, на жаль, таких дисертацій на сьогоднішній день зовсім небагато, а ті, що є, вивчають систему в цілому, не занурюючись в саму проблему.

Найперші статті, роботи надрукувались у 1918-1919 рр.. Їх автори намагались деякою мірою представити та надати оцінку деяким аспектам фінансової політики Центральної Ради. Це відбувалось в той час, коли ще не була програна національно-визвольна боротьба українського народу, а нових ознак набували процеси державотворення. Це були роботи М. Грушевського, Л. Фрея, В. Шата і тд. Варто зазначити, що ці автори, взагалі не вдавалися аналізу інших аспектів фінансової політики Центральної Ради та їх вивчення, а обмежились тільки темами опису грошових знаків УНР та їхнім випуском. Ці не висвітлені частини трохи були представлені в роботі Л. Неманова “Финансовая политика Украины – 7 ноября 1917 - 4 декабря 1919 г.”, яка вийшла друком у 1919 р. в Києві. Одночасно з цим ця праця виявилась занадто українофобна та заполітизована. Це, в свою чергу, не дало змоги об’єктивно оцінити фінансову політику уряду УНР. Окрім цього, вчений не міг належним чином опрацювати весь матеріал і надати оцінку крізь призму часу. [40]

За час існування СРСР, не варто було і сподіватись ні на об’єктивне висвітлення фінансової політики національних урядів, а тим паче, ні на вихід в світ публікації з такою тематикою. Все це було неможливим через

антинаукове ставлення радянської історіографії щодо УНР. Але все таки можливо зафіксувати певні доробки в області дослідження цінних паперів, які будуть хронологічно припадати на перші десятиліття існування СРСР та в яких деякою мірою будуть згадуватись українські грошові знаки періоду національної революції 1917-1921 рр. [19]

Проте, вже з кінця 1920-х рр. виникають також і суто ідеологічні праці з «викриттям» та клеймом «буржуазної» та «націоналістичної» Центральної Ради. Тут вже без шансів було знайти хоча б якесь дослідження ні фінансової політики урядів УНР, а тим більше об'єктивного аналізу їх діяльності. Р. Тхоржевський у 1975 р. згадав у своїй кандидатській дисертації про факт випуску Центральною Радою паперових грошових знаків. [20] Він у 1980-х рр. працював з цією тематикою, але тільки в рамках боністики та за чітких обмежень, які накладалися на подібні наукові дослідження радянською ідеологією та цензурою.

Перебудова СРСР та період національного відродження в Україні, надали нового дихання до вивчення істориками заборонених та прихованих сторінок вітчизняної історії. Особливо за роки революції 1917-1921 рр. Зовсім не дивно, що серед перших авторів таких досліджень були вчені, пов'язані з нумізматиною та боністикою. Так чи інакше, вони стикались з цією темою навіть за часів СРСР. [20] Прикро, що праці авторів про грошові знаки 1917-1921 рр., носили більше популярний характер, ніж науковий. [31]

За роки незалежності світ побачили праці таких відомих авторів, як: В. Писарев, І. Ветров, М. Виговський, Р. Бабич, В. Ющенко та інші. Наукового рівня робіт з боністики можна виокремити лише кілька, а саме - дослідження Р. Тхоржевського, Г. Марковецької, Г. Сапожника та інших. [20]

На своїй початковій стадії знаходились наукові дослідження розвитку банківської справи в Україні у 1917-1918 рр.. Лиш часткова це питання

висвітлювалось З. Комаринською та Н. Гловацькою. [18] Але ґрунтовних досліджень і в цій сфері не було, тільки загальноісторичні оглядові риси Центральної Ради та її банківської сфери.

Наративні джерела, безперечно, складають об'ємний бібліографічний шар, але ніякі спогади або записи у щоденниках не мають важливої інформації про фінансову політику Центральної Ради у 1917-1918 рр. У них автори більше приділяють увагу політиці, військовій справі та соціально-економічним проблемам. Сама ж грошова справа висвітлюється частково, деякими фрагментами.

Великою проблемою є також те, що майже відсутніми є дослідження російсько-українських фінансових відносин за часів Центральної Ради. Це питання в області фінансових взаємодій між Україною та намагався висвітлити у своїй докторській дисертації В. Матвієнко [11], але основну увагу він приділив Українській Державі. Цього зовсім мало для повноти висвітлення проблеми.

Питання емісії фінансової політики Центральної Ради та її урядів розглядали М. Дмитрієнко, О. Лисенко, І. Лебедева і тд. [9]. В праці “Гроші в Україні: факти і документи” М. Дмитрієнко і Л. Яковлева представили більше історію паперових грошей України того часу. Це, в свою чергу, характеризувати фінансову політику того часу в повному обсязі не може. Також ця праця не дає чітких відповідей про розвиваючу систему грошей молодій державі [9].

Деяку інформацію з історії національно-визвольних подій можливо знайти в книгах П. Христюка, Т. Гунчака та Д. Дорошенка [9]. Частково висвітлюють цю тему німецькі та австро-угорські документи [14]. Велику роль у дослідженні фінансової політики Центральної Ради відіграє двотомник “Українська Центральна рада. Документи і матеріали”, виданий у 1996-1997 рр. [25]. Проте, в ньому немає документів, які б дозволили

проаналізувати фінансову систему більше детально та різносторонньо. Доповненням до цієї праці може слугувати І. Лебедевої “Неопубліковані протоколи засідань Генерального секретаріату Центральної Ради”. [30] Висвітлити матеріал фінансової політики Центральної Ради та урядів УНР протягом 1917-1918 рр. на високому інформативному та науковому рівнях неможливо без аналізу та опрацювання цих джерел.

Практично не висвітлюється міжнародна фінансова політика 1917-1918 рр., а взаємовідносини України з Францією історики в Україні продовжують ігнорувати.

Проаналізувавши наукову літературу можна зробити висновок зроби висновок, що проблема фінансової політики Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки (1917-1918 рр.) жодним чином не змогла зацікавити вчених, як самостійна тема.

Загалом, тематика Гетьманату П. Скоропадського є достатньо популярною серед науковців. За підрахунками одного із сучасних історіографів Української Держави Ю. Булгакова, існує більш ніж 540 праць, які висвітлюють майже всі справи Гетьманату. Дослідників, які займаються вивченням цієї теми є більше 230. [13, с. 169]

Період Гетьманату став важливою складовою при висвітленні революційної доби 1917–1920 рр., а також це було значним проривом у порівнянні з радянським періодом. Усі фундаментальні праці з історії Української революції, які вийшли протягом останніх років, містять розділ, присвячений Українській Державі.

В оцінці державно-правової моделі Гетьманату, більшість дослідників, зокрема, Р. Пиріг, О. Реєнт, Я. Калакура та ін., дотримуються думки щодо її змішаного характеру, який об’єднав різних типів елементи і мав тимчасовий характер правління.

Економічна політика Гетьманату є окремим предметом дослідження сучасних вітчизняних вчених. Процес становлення та розвитку фінансової і банківської систем висвітлено у працях П. Гай-Нижника [13]. Найпопулярнішою темою являється продовольча та аграрна політика гетьманських урядів. В її межах розглядаються різні підходи та принципи проведення аграрної реформи, а також з'ясовується позиція самого гетьмана [7].

За останні роки з'явилися ґрунтовні монографії, які можна вважати є спробами відтворення політичної біографії П. Скоропадського. Автори по-різному оцінюють постать П. Скоропадського. Одні ідеалізують його образ, інші занадто критикують. Головним є те, що ми можемо ознайомитись з усіма цими працями та різними думками і зробити власні висновки. Р. Пиріг, автор однієї з останніх монографій з історії Гетьманату [50], у своїй праці автор відтворює процес утворення та функціонування Української Держави, характеризує її державнополітичну модель, економічну та зовнішню політику.

Незалежність України додала нових можливостей для того, щоб національна історична наука розвивалась. Не зважаючи на всі складнощі, історична наука України починає швидко розвиватися у своїх напрямках. Самі дослідники нарешті отримали можливість працювати, керуючись власними розумом, не інструкціями "вождів". Вони прагнули дійти до історичної істини в оцінці всіх минулих періодів. Так і була сформована наукова цілісність нового українського державного та історико-національного відродження початку ХХ століття. Проте деякий час все ж залишалося недостатньо дослідженим період у 7,5 місяців 1918 р. – Гетьманату Павла Скоропадського [37].

Діяльність П.Скоропадського, на сьогодні, досліджують досить широке коло істориків. Для того, щоб заповнити нішу історіографії було зроблено чимало публікацій, які були надруковані в різних українських наукових

збірниках та часописах, які безпосередньо торкалися періоду Гетьманату [60; 38]. Досвід впровадження фінансової політики у 1918 році в Україні зовсім не втрачає своєї актуальності.

В цілому, проаналізувавши сучасну історіографію, можна окреслити перспективні напрями дослідження Гетьманату П. Скоропадського.

По-перше, для вивчення Гетьманату потрібно розширити джерельну базу. На сьогодні у науковому обігу бракує закордонних архівів – російських, німецьких й австрійських. Це значно б розширило та прояснило картину міжнародного становища Гетьманату та показало реальну ситуацію взаємостосунків з окупаційною владою, пролило б світло щодо державно-правового становища Української Держави, сприяло б з'ясуванню дискусійного питання щодо самостійності та державної незалежності.

Поглибленого вивчення потребує й діяльність Ради Міністрів. Зокрема, економічна політика уряду та її результати. У літературі зустрічаються достатньо суперечливі оцінки – від ствердження про економічне піднесення на основі відродження підприємницької ініціативи до безапеляційного заперечення будь-яких досягнень у стабілізації промисловості, банківської системи та відновленні торгівлі.

Отже, перед істориками стоїть важливе завдання в тому аби популяризувати знання про Українську Державу та Павла Скоропадського. Проведені опитування свідчать, що цей державно-політичний діяч маловідомий.

Весь процес утворення вітчизняної грошової системи, удосконалення фінансово-адміністративного апарату влади та проведення власної державної фінансової політики завжди буде необхідним зі сторони різних наукових досліджень та не менш цікавий з історико-пізнавальної точки зору, в деякій мірі, навіть, повчальним з огляду на сьогодні.

З історичного оляду, створення власної грошової системи у 1918 році є надзвичайно корисним. Є.Гловінський зазначає, ”спроби побудувати власне

грошове господарство, запровадити власну валюту, встановити власний бюджет, – ці спроби не лише належать до минулого, вони кидають світло також і на майбутнє” [21].

На сьогодні немає повної концепції тогочасної політики та фінансової системи України. Однією з найбільш невідомих та недосліджених залишається тема фінансової політики Гетьманату та утворення грошової системи Української Держави. На часи Гетьманату припадає запровадження національних грошових одиниць та закладання вітчизняної грошової системи, започаткованих ще Центральною Радою.

Радянська історіографія ігнорувала розгляд цього питання взагалі. Тільки останнім часом сучасні історики почали опрацювати цю тему в архівах. На сьогодні в Україні існують деякі публікації, які так чи інакше висвітлюють стан державних фінансів у 1918 році. У статтях 1990 р. А.Бойка [3], С.Білоконя [2] та Г.Нарбути лиш частково згадано про національні грошові знаки України 1917-1920 років. Вже після проголошення незалежності України у 1991 р., вийшли друком праці В.Писарєва [7], І.Ветрова та М.Виговського [7], М.Дмитрієнко та О.Лисенко [27], Р.Тхоржевського [57], В.Перепаді, в яких вони спробували описати грошові знаки державної України, також деякі аспекти фінансової політики УНР та Гетьманату.

Нашої уваги заслуговує докторська дисертація “Паперові грошові знаки і бони як історикоекономічні джерела і об’єкт боністики (1917-1925)” Р.Й.Тхоржевського, в якій дуже вдало описуються грошові паперові знаки [20].

Найбільше матеріалу з історіографії вітчизняних фінансів 1917-1921 рр. належить до зарубіжної україністики нашої діаспори. Серед наративної літератури варто виділити спогади безпосередніх учасників державотворення України. По-перше, працю колишнього директора Державної скарбниці Х.ЛебідьЮрчика “Перший український державний бюджет на 1918 р.

«Бюджет Української Держави 1918 р.», що була опублікована в Берліні у 1929 р.

Така, здавалося б на перший погляд, поважна чисельність історіографічного матеріалу все ж не дає необхідної бази для глибокого, комплексного і багатогранного висвітлення фінансової політики уряду П.Скоропадського.

Дослідник В. Поліщук зосередив свою увагу виключно на фінансовій сфері Директорії. Порівнюючи досягнення й невдачі в законодавчій діяльності Центральної Ради та Директорії УНР, автор зазначає, що «Директорія стала проводити більш радикальну фінансову політику і почала її з підготовки грошової реформи» [47].

Щодо законодавчих актів дослідник стисло проаналізував закон «Про державну українську грошову одиницю» від 06 січня 1919 р., яким фактично розпочиналася грошова реформа, охарактеризував низку постанов Рад Народних Міністрів, направлених на забезпечення її проведення, а також констатував, що уряд Директорії не встиг завершити грошову реформу, бо Україна була окупована більшовиками, які почали проводити свою фінансову політику [47, с. 59–60].

Значно більше уваги науковці приділили аналізу законодавства у сфері податкової політики досліджуваної нами доби. Серед публікацій, безпосередньо присвячених цій проблемі, уже за самою промовистістю назви викликає інтерес монографія П. Гай-Нижника [15].

Нарешті, у монографії П. Гай-Нижника не знаходимо жодного слова про податкову політику в УНР доби Директорії, хоч про це й заявлено автором у назві книги. Не покращилась ситуація з викладом матеріалу й у монографії, присвяченій державотворчим процесам доби Директорії, написаній у співавторстві з О. Лейберовим [17]. Підрозділ 2.2 монографії безпосередньо присвячено законотворчій діяльності уряду та Директорії під час перебування в Києві [17, с. 51–57], проте, крім назв законів і дати їх прийняття, ні

фактичного, ні аналітичного матеріалу, пов'язаного з їх характеристикою, автори, на жаль, не подали.

Безпосередньо досліджуваній нами проблемі присвячено статті, а також окремий підрозділ під назвою «Законодавство щодо оподаткування в другій УНР доби Директорії» в дисертації В. Юрченка [62]. Автор наголошує, що основним джерелом наповнення державного бюджету УНР ставали, виходячи з обсягів емісії, не податки, а друкарський станок, що, безумовно, вплинуло на державну регламентацію оподаткування [64, с. 12].

Зовсім в іншій площині – через призму формування української правової традиції, досліджує законодавство в сфері оподаткування Ю. Тлуцак, присвятивши цій проблемі серію публікацій і дисертаційне дослідження [56]. Характеризуючи закон «Про державну українську грошову одиницю» від 06 січня 1919 р., автор наголошує, що він суттєво не поліпшив політичну й соціально-економічну ситуацію в країні, а щодо спроб налагодити дієву роботу створеного раніше податкового апарату в умовах громадянської війни та зберегти традиційну наступність у системі оподаткування, то вони виявилися нездійсненими [56, с. 16–17].

На думку А. Павлова, уряд Директорії, незважаючи на складну внутрішню й зовнішню обстановку, проводив цілеспрямовану економічну, фінансову та митну політику [44, с. 71].

Заслуговує на увагу висновок, висловлений О. Гребельником у своїй монографії, що «уряди, які існували у цей короткий період української державності, з глибоким розумінням ставилися до проблеми створення митної системи, але для реалізації проектів їм не вистачило часу» [22, с. 86].

Стислий історіографічний огляд наукового доробку з проблеми дає підстави констатувати, що більшість її аспектів залишається малодослідженими або їх висвітлення завершується лише постановкою тих чи інших наукових проблем, але без подальшої їх розробки.

Отже, сучасні історики тільки недавно почали вивчати та

опрацьовувати матеріал до цієї теми, якого за весь час набралось вдосталь. Саме питання становлення грошової системи та фінансової політики України 1917-1921 рр., все ще потребує детально розгляду та знаходження відповіді на питання. Тому ми вважаємо, що результати роботи згаданих науковців разом з іншими згаданими джерелами є достатньою науковою основою для проведення ґрунтового наукового дослідження економічної системи періоду 1917-1921 рр.

РОЗДІЛ II. СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ (ГРУДЕНЬ 1917 – СІЧЕНЬ 1918 рр.)

2.1 Фінансово-податкова політика УНР. Перші українські паперові знаки

У 1917 році всю Російську імперію охопив грошовий «голод». Особливо сильно страждали віддалені від столиці міста. Ніякі міст не були винятками, навіть ті, які знаходились біля морський шляхів – Одеса, хоча вона була великим центром морської торгівлі і, здавалося, повинна була б знаходитися в дещо кращому фінансовому становищі, ніж інші численні провінційні міста. Однак, величезне місто-порт, в умовах тривалої Першої світової війни, виявилось основною тиловою базою постачання південного румунського фронту. Поглиблювало складне фінансове становище міст, необхідність постачання дефіцитними грошима міст, області, а також фронту і військового округу.

Уряд України – Генеральний секретаріат було утворено за тиждень від дня оголошення I Універсалу. У його складі було три економічні секретарства: фінансових, земельних справ і продовольчих справ. [60, с.105-106.] Економічна, і соціальна обстановка зазначала про необхідність розв'язування національно-політичних домагань мас, що зазначалось в декларації Генерального секретаріату. [60, с.158.]

Кількість економічних секретарств в уряді Центральної Ради, після видання II Універсалу, - зросла. Генеральне секретарство земельних справ очолив Б.Мартос, фінансових справ – Х.Барановський, харчових справ – М.Стасюк, шляхів – В.Голубович. Незмінними залишились посади генеральних секретарів торгівлі, праці і промисловості.

Організація і діяльність економічних міністерств уряду налагоджувалась повільно. Насамперед, позбавили Генеральний секретаріат реальної можливості

впливати на органи місцевої влади, а також необхідних фінансових ресурсів для проведення в життя економічних заходів, серпневою інструкцією Тимчасового уряду, яка була випущена у 1917 р. В кінцевому, затвердженому Тимчасовим урядом складі Генерального секретаріату, було лише два економічних секретарства – фінансів та хліборобства. [28, с. 113]

Найближчим часом передбачалося створення нового Економічного комітету, який ставив собі за мету регулювати «всю справу постачання та поділу харчів, сирих матеріалів та палива, і разом регулювати всю промисловість і торг». Поставало завдання розпочати процес «розмежування в напрямі децентралізації спеціально місцевих та спільнодержавних українських фінансів». В такому ж напрямі планувалось формування, окремого від усього, українського бюджету. Його поповненню мало слугувати насамперед «підвищення оподаткування маючих верств людності». Планувалася реалізація широкої програми робітничої політики, а також заснування Українського національного банку. [28, с. 325]

Політика державного регулювання економіки могла стати ефективним антикризовим засобом, в умовах розрухи, яку переживала на той час Україна. Однак Центральна Рада та Генеральний секретаріат, до жовтневого перевороту в Петрограді, фактично залишились неспроможними здійснювати конкретний соціально-економічний курс. Генеральний секретаріат приступив до його проведення лише на початку листопада 1917 р., як тільки уряд себе уконституював.

Одним із головних завдань нової Республіки було впровадження власних грошей. Влітку, з кожним днем, ситуація в Україні усе більше погіршувалась. Економічне життя, розхитане війною, поступово завмирало. Ситуація з фінансами склалась не на користь УНР. Перебуваючи у федеративному зв'язку з Росією, УНР не одержувала з Москви ніякої грошової підтримки. Петроград забирав все, що можна було. Добре, що тільки цим і обмежилась його продовольча політика. Ціни на товар в підскочили на 100%. Виник грошовий дефіцит. Міста України та їхні земства взагалі не мали ніякої можливості покрити свої витрати і кожного разу

вимагали субсидій від уряду Української Народної Республіки. Більшість заможних людей і торговельних установ не довіряли владі і тримали готівку у власних сейфах. Отже, надходження грошей в банки Республіки від населення і торгівлі були незначними. [24]

З різних газет того часу простежується думка, що нестача грошей стала відчуватися вже з літа 1917 року, але своєї найвищої точки, кульмінації, вона досягла в кінці листопада – початку грудня. Так, ті газети, що вийшли 1 грудня, повідомляли про нестачу грошових знаків в приватних банках, викликавши цим велику паніку у жителів міст. У всіх банках були довжелазні черги аби тільки отримати свої вклади.

Центральна Рада, з початку свого існування, весь час потребувала коштів. Фінансовою комісією було запропоновано встановити систему добровільного оподаткування «всієї української людності». [34, с. 87] Пленумом Центральної Ради 11 липня було ухвалено постанову про введення прогресивно-прибуткового оподаткування у розмірі 25% від загальноросійського прибуткового податку, а також одночасного оподаткування робітників і службовців у розмірі 25% одноденного заробітку та поземельного податку по 10 коп. з десятини. Підлягало оподаткуванню все населення України і «українці, що жили за її межами». [34, с. 87]

Проаналізувавши літературу, можна стверджувати, що у розв'язанні головних соціально-економічних завдань український уряд проявив свою боягузливість та нерішучість. Конфісковані землі передавали до рук селян дуже повільно. УНР страждала від великої нестачі грошей тому вирішила зберегти у недоторканості перевірену часом стару банківську систему.

Губернські та повітові казначейства стали місцевими органами щойно заснованої Головної скарбниці УНР – казначейства. Всі місцеві установи Російського державного банку ставали відділеннями Київської контори Державного банку, яка перетворювалася на Український державний банк. Відділи Селянського земельного та Державного Дворянського банків одночасно скасовувалися. [34, с.

88] Реформа фінансів взагалі не зачіпала приватних банків, які так само продовжували вивезення капіталу за межі УНР. Це торкалось лише державних закладів.

Окремі діячі пропонували вдатися до радикальних заходів на зразок більшовицької Росії, таким чином шукаючи шляхи наповнення державної скарбниці. Так, С.Петлюра пропонував «конфіскувати налічні капітали, де б вони не були», а М.Порш – «тимчасово конфіскувати капітали сберегательних кас». [61, с. 38-39] Нестача грошей, зумовлена посиленням інфляції, весь час переслідувала уряд, але він, в основному, утримався від подібних кроків. Велика кількість категорій робітників, службовців і військових не отримували гроші, цим самим грошова криза все більше посилювала напругу в суспільстві. В результаті уряд був змушений вдаватися до непопулярних заходів.

За рахунок збирання прибутків і податків від цукрової монополії, уряд розраховував на значне поповнення Державної скарбниці. Проте, для розроблення та введення гнучкої податкової системи вимагалось достатньо часу, фахівців та розгалуженого фінансового апарату, як на місцях, так і в центрі. Генеральний секретаріат виявився безсилим в розв'язанні цієї проблеми. Натомість він вдався до впровадження одноразового податку на великі прибутки, що було одним із заходів примусового характеру. [25]

На поповнення бюджету Центральної Ради одночасно були спрямовані добровільні пожертвування, а також різноманітні громадські акції тощо. Проте, Центральна Рада аж до листопада 1917 р., так само, як і в інших галузях економіки, не висувала ніякої конкретної програми у галузі фінансів. Уряд міг тільки закликати українське населення до добровільного самооподаткування на «національні потреби», бо реальної влади у них не було. Ніяк не були ефективними різного роду відозви, які взагалі не підкріплялись примусовими діями. Генеральний секретаріат після того, як до влади прийшли більшовики, неодноразово звертався до Раднаркому РСФРР з вимогами переведення необхідних коштів до Київського відділення Державного банку. У разі відмови, вони загрожували постачання хліба і цукру в російські губернії – припинити. [25]

Отже, підштовхнули українське керівництво до рішучих кроків, а саме, власної грошової одиниці та створенню національної фінансової системи, безплідні перемовини з більшовицьким урядом, який прагнув дестабілізації та поглиблення фінансово-економічної кризи в УНР.

«Катеринки», «петри», «думки», «керенки», (гроші великих номіналів) були приховані на «Чорний день». Золота монета зникла з обігу ще в перші дні світової війни. Невдовзі зникли срібні і мідні монети. Грошей катастрофічно не вистачало. Це і стало причиною того, що Українському уряду довелось обміркувати запровадження своєї власної валюти.

Для обговорення питання про випуск своїх грошей, 24 жовтня 1917 року секретаріат фінансів УНР скликав нараду з директорами державних і приватних банків та кредитних установ. Варіантів було безліч, зокрема й про випуск банківських чеків, бонів та інших грошових засобів. Але всі вони були відкинуті секретаріатом фінансів, який вимагав випуску українських кредитних білетів [10].

В.Мазуренко – в.о. генерального секретаря фінансів, на засіданні генерального секретаріату 30 листопада, доповів «про заснування головного українського казначейства, про стан справи з випуском українських грошей, про негайні потреби видавати подвійні пайки цукру на Україні аби швидше одержати потрібні гроші адже за межі України вивіз цукру припинився». [61, с. 434] Після ультиматуму 4 грудня 1917 року, висуненого Раднаркомом, та офіційної заяви про припинення асигнування Генеральному секретаріату грошової готівки, ситуація ще більше загострилася.

Сама відсутність державного бюджету суттєво впливала на розбалансування фінансової системи в Україні. Своєрідною його предтечею був «проект розпису приходів і розходів на 1918 рік». П'ять важливих законопроектів, які повинні були спрямуватись на створення національної фінансової системи України, Мала Рада ухвалила 9 грудня 1917 р.. По-перше, було проголошено, що всі прибутки, які збираються на території УНР та державні податки, «визнаються прибутком

державного скарбу Української Республіки». [11]

Проходили екстрені наради керівників фінансових організацій, у зв'язку зі складною фінансовою ситуацією. На засідання Малої Ради УНР секретар фінансів Василь Мазуренко заявив, що 10 грудня 1917 року будуть випущені кредитні білети, забезпечені всіма прибутками України. Але, як і належало чекати, їх не надрукували.

«Виготовлення білетів для послаблення кризи – справа вирішена. В даний час належить здолати лише технічні труднощі з вироблення такого типу білетів, підробка яких була б неможлива», – писала 12 грудня 1917 газета «Одеська пошта».

Газети писали, що тимчасовий фінансовий комітет, що був спеціально створений для здійснення емісії грошей, веде переговори з декількома місцевими друкарнями про терміни друкування. У зв'язку з цим, питання про час випуску самих грошей в загальний обіг залишався відкритим.

Так як дефіцит грошових знаків відчувався не тільки в портових і граничних містах, а й у Києві, банки цих міст вирішили звернутися до Генерального секретаріату України з проханням про випуск своїх грошей

Не маючи ніякої змоги забезпечити поповнення Державної скарбниці через економічну та політичну нестабільність за рахунок податків та від господарської діяльності, уряд покладав надії на введення власної грошової одиниці. 18 грудня від голови уряду В.К. Винниченка без затримки по телеграфу було отримано рішення. На засіданні Малої ради 19 грудня 1917 р. було ухвалено «закон про випуск українських грошей». Його започаткували білети номіналом у 100 карбованців. [11]

Того ж дня, 19 грудня, Комітетом кредитних установ був розглянутий та схвалений, після внесення деяких змін, проект випуску так званих «розмінних білетів міст». Було вирішено, що грошові знаки будуть випускатися від імені Одеського міського самоврядування за участю контори Держбанку і створеного Комітету кредитних установ.

Згідно з яким: «1. Кредитні білети випускаються Державним Банком УНР в розмірі, строго обмеженому дійсними, потребами грошового обігу,

під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, всім майном Республіки, надрами, лісами, залізницями і прибутками УНР від монополій після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної Скарбниці.

2. Розмір випуску кредитних білетів не повинен ні в якому разі перебільшити половини річної суми прибутків від монополій.

3. Випуски кредитних білетів можуть проводитися лише законодавчим шляхом.

4. Кредитні білети випускають в карбованцях, причому один карбованець містить 17,424 долі чистого золота і ділиться на 200 шагів.

5. Українські кредитові білети ходять нарівні з золотою монетою, є законним платним способом і обов'язковою до прийому в усіх платежах.

6. Російські кредитні білети ходять на попередніх підставах.

7. Розмін і обмін українських кредитних білетів на російські і навпаки, російські на українські, - обов'язковий для всіх осіб місць і установ без якого-небудь комісійного за розмін і обмін винагород.

8. Обмін українських кредитних білетів одної вартості на іншу, а також ветхих (старих) білетів на нові проводиться в установах Українського Державного Банку і Скарбниці.

9. Одночасно з випуском кредитних білетів належить оголосити про прикмети неплатіжності в разі їх псування.

10. За фальшування українських кредитових білетів винні караються позбавленням прав і каторгою.

11. Генеральному Секретарю фінансів надається право виробити зразки кредитних білетів УНР і опис їх оголосити до загальної відомості» [12, с. 112-114].

Загальний обсяг емісії планувався на суму 500 млн карбованців. До кінця 1918 року було випущено ще 220 мільйонів. Саме цей акт окреслив межі емісії – половина річних прибутків від монополій. [61, с. 434] Повноцінною валютою незалежної держави перші карбованці ще не були. Їхнє завдання при випуску було тільки тимчасово стабілізувати кризову ситуацію, яка була викликана великою

нестачею грошей в обігу.

На нашу думку поспішність випуску було викликана нестачею грошей. Надрукували їх на суму 53 мільйони 250 тисяч карбованців. Вони знаходились в обігу до вилучення урядом гетьмана Скоропадського 24 вересня 1918 року, тому що кліше потрапило до рук Українського радянського наркомату фінансів. Є й інша версія. Начебто 100 карбованців були імітовані з сатиричними текстами на гетьмана і розповсюджені по Україні. До цих пір, дійсні причини вилучення цих купюр з обігу, нам не відомі. Усього обміняно 48 відсотків, а решта – анульовані.

Центральна Рада, в законі про гроші, повідомляла, що нарівні з карбованцями будуть випущені ще й гривни, поділені на шаги. Два гривні дорівнювали одному карбованцю, а одна гривна – 100 шагам.

Ряд істориків, зокрема колишній міністр фінансів Директорії Б.Мартос, вважають, що перша емісія паперових грошей УНР відбулася, за одними джерелами, 24 грудня 1917 року (за новим стилем – 5 січня 1918 р.), за іншими – 26 грудня 1917 року (за новим стилем – 7 січня 1918 р.).

Проаналізувавши ряд джерел нам вдалось знайти цікаву розхожість або це була звичайна помилка. Паперові гроші Української Народної республіки першої емісії з'явилися в обігу 5 січня 1918 року (за новим стилем), тобто на день раніше, ніж був прийнятий Центральною Радою закон про нові українські гроші.

В цілому, в перший час після проголошення своєї влади, Центральній Раді та її уряду взагалі не вдалося реалізувати власну програму встановлення державного контролю за найважливішими галузями економіки. Більшовицький наступ в Україну в січні-лютому 1918 р. зупинив цей процес.

Україна переживала в цей період новий етап загострення фінансової кризи тому регулятивні кроки в економіці Центральної Ради ускладнювались ще й цим. Карбованці першої емісії 1917 р. не могли задовольнити найневідкладніші потреби країни. Друкувати їх почали в грудні 1917 року, у обігу вони з'явилися в січні 1918 року. В усіх установах вони були обов'язкові до

прийому. 14 лютого 1918 р. Рада Народних Міністрів дозволила м. Житомиру видавати власні бони за умови подачі їх легенд винятково державною мовою та вміщення на аверсах позначення «УНР». [25]

Рада народних міністрів, в пошуках виходу з фінансової кризи, ставила питання про залучення іноземних кредитів. 25 березня 1918 р. уряд ухвалив «вести переговори в цьому напрямку і принципово позичку визнати необхідною». Спроби німецьких представників втручатись у внутрішні справи України під приводом надання позичок, кабінет Голубовича відхилив

У цих умовах 30 березня 1918 р., закон «Про випуск на 100 мільйонів карбованців знаків Державної скарбниці», було укладено Малою Радою. 6 квітня, на цій підставі, розпочалась нова емісія карбованців. Новий закон ніяк не висував умови співвідносити розмір емісії з прибутками, які отримувала держава. Це спокійно відкрило шлях до посилення інфляції і неконтрольованого друку грошей.

Фінансування регіонів УНР було однією з найгостріших проблем. Посилювало інфляцію велика кількість незабезпечених грошових знаків та їх замінників, які випускались в УНР в цей період. Рада народних міністрів від недостачі необхідної суми, за умов, коли надходження не покривали витрат держави, змушувало органи самоврядування вдатись до випуску фактично незабезпечених грошей – ерзац-грошей.

Також було ухвалено рішення про безперервний друк грошових знаків і зобов'язань Державної скарбниці аби тільки мати готовий запас. [61, с. 286] В кінцевому результаті, бони й інші ерзац-гроші лише на короткий час послаблювали «грошовий голод». Хоча дозвіл це уряд надав Житомиру, Одесі, Єлисаветграду та іншим містам. Також слід додати, що в обігу обертались російські гроші. Саме цікаве, що більшою довірою в процесі укладання різних комерційних угод користувались «царські» гроші, аніж українська валюта.

За відсутності бюджету, уряд здійснював діяльність майже півтора місяця з моменту свого повернення до Києва. Це часто призводило до неефективних видатків.

Реальна робота над складанням першого державного бюджету України розпочалась у квітні 1918 року. Однак завершена вона так і не була. 11 квітня 1918 року Малою Радою було прийнято закон, згідно якого кожне міністерство, до розробки бюджету, повинно було розробляти тимчасові розписи своїх видатків на чотири місяці і подавати їх на затвердження Центральній Раді. Саме таким способом повинен був здійснюватись контроль за усіма витратами державних коштів урядом. Створеного бюджету так і не було.

Уряд доручив, 17 квітня 1918 р., міністерствам торгу, промисловості та фінансів негайно розробити «конкретний план фінансово-економічної політики». [61, с. 313] Однак, поданим на заплановане найближче засідання Ради народних міністрів, він так і не був.

Більше уваги кабінет В. Голубовича звернути на пошуки внутрішніх фінансових можливостей змушувала безрезультативність українсько-німецьких переговорів з питань позички. Міністерство фінансів, у вигляді облігацій Державної скарбниці, розробило проект закону про державну позичку, але його реалізація почалась у травні 1918 р. за Гетьманату Павла Скоропадського.

Отже, на Україні в період Української Народної Республіки у 1917-1920 роках діяли дві грошові системи. Одночасно з власною в обігу перебували російські рублі Тимчасового та царського урядів у співвідношенні 1:1. В межах Західної України «ходили» австро-угорські крони у співвідношенні дві крони до одного карбованця та німецькі марки і «ост-рублі» [57].

Перша емісія відбулась в карбованцях. Емісія грошей обумовлена безліччю факторів, в першу чергу економічного властивості. Друкарський верстат, в умовах розрухи, був одним з небагатьох надійних способів фінансувати армію і органи влади. Але важливий і сам факт випуску своїх грошей. Грошові знаки перетворювалися на доказ своєї легітимності, на своєрідну політичну декларацію.

В різних джерелах говориться, що ця назва виникла на Україні від давнього примітивного способу записувати – карбувати рахунки на

розколотому патику. Одна половина залишалась у пана, другу віддавали боржникові. Є й інше припущення, що назва пішла від карбування (насічки) гурту металевого рубля.

Ще в літку 1917 року голова Центральної Ради М. С. Грушевський оголосив конкурс на українські паперові і «дзвінки» гроші. В ньому взяли участь відомі художники Г.Нарбут — відомий художник-графік, ректор Академії мистецтв у Києві (з 1918 р.). Серед багатьох його творів — цикл державних паперів, банкнот, поштових марок, грамот тощо. Також йому належать ілюстрації до книг, обкладинок та ін. Г. Нарбут — автор першого грошового знака — 100 крб., трьох кредитових білетів у гривнях (10, 100, 500), чотирьох облігацій у гривнях (50, 100, 200, 1000) та розмінної дзвінкої монети — 30, 40, 50 шагів, надрукованих у 1918 —1919 роках. Крім цього, 1920 року у Відні розпочато друкування двох білетів — 50 і 1000 гривень, але емісію їх не було завершено. Варто зазначити, що художник створив власний, глибоко національний малюнок у стилі українського бароко, а не копіював вже існуючі банкноти. [7]

Найціннішими, за історичними оцінками та з мистецького погляду є вже згадувані 100 гривень. За широтою використання традиційних форм, багатством сюжетного ряду та ґрунтовністю їх модернізації – це справжній шедевр нової української графіки

Нарбутівські роботи були відомими далеко за межами України. У Франції їх ставили як приклад, зразок виконання державних паперів. У Німеччині ними захоплювались найкваліфікованіші майстри друкарства. Г. Золотов — відомий маляр і графік, викладач друкарської школи В. Кульженка Києві. Він є автором грошових знаків на 10 крб., видрукуваного у Кам'янці-Подільському (1919), та 1000 крб.. М. Романовський, М. Красовський, А. Середа та інші. Серед запропонованих на герб України емблем було зображення козака з рушницею, свастику. На той час в Європі була поширена свастика, її зображення можемо спостерігати і на грошах вартістю 250 та 1000 карбованців Тимчасового уряду Росії. А вже пізніше, у

тридцятих роках, з приходом у Німеччині до влади Гітлера, вона стала символом фашизму. [7] (див. додаток А, додаток Б)

Щодо рюриківської тегми (знака) – тризуба, то, як свідчать записи Б. Вайнштейна («Советский коллекционер», 1929, № 4-5), про цей герб повідомив М. Грушевському одеський вчитель класичної гімназії, який бачив монети Володимира в археологічному музеї. Є підстави вважати, що Грушевський і запропонував тризуб, як символ та герб України. Поява тризуба на купюрах випередила на 54 дні закон, ухвалений 1 березня 1918 року, про державний герб УНР. Малював цю купюру Г. Нарбут [50].

Проект першого знаку в 100 карбованців і поштові марки (мініатюри) блискуче виконав Г. Нарбут, за що отримав високу оцінку спеціалістів. Розкішний малюнок оформлений в стилі українського бароко, тризуб, як емблема української державності (знак св. Володимира), самостріл куша (герб старого Подолу), напис номіналу (крім українського, на російському, польському, івриті) – свідчення толерантності в відношенні культур національних меншин, все сподобалось. Крім тризуба і самостріла, на перших грошових знаках зображено рослинний орнамент, який прикрашає, як лицьову, так і зворотню сторони купюри. На лицьовому боці текст: «Українська Народна Республіка».

Ряд сучасний істориків стверджує, що переглядаючи малюнки з рюриківським знаком, Г. Нарбут зупинився на одному: тризуб з хрестом. Так він був зображений на першій українських паперових грошах – «горпинках». До сьогодні йдуть дискусії щодо самого тризуба. На погляд деяких вчених, це є схематичним зображенням сокола, який падає на здобич. Як відомо, соколине полювання було привілеєм у князів. Стрілою з лука або списом не вцілиш, а сокіл завжди візьме звіра. Цією тегмою Рюриковичі мітили худобу, хатні речі, кордони, її можна побачити і на перших монетах – срібниках і золотниках. Копії таких монет зберігаються у боно-нумізматичному музеї Тернопільського інституту народного господарства.

Щодо хреста на тризубі, то в ті часи розгорнулася широка дискусія. Справа в тому, що на всіх монетах, крім однієї, хреста з тризубом більше немає. Нумізмати дали пояснення: хрест на тризубі ніяк не стосується до останнього. Хрест вміщено на початку напису. В стародруках його можна зустріти на початку текстів, як традицію, данину. Значення хреста таке – «все, що починаєш, осій хрестом». Тому пізніше Уряд Центральної Ради прийняв тризуб, як герб держави, але вже без хреста над тризубом.

На перших грошових знаках, крім тризуба, можна побачити герб міста Києва – лук-арбалет, рослинний орнамент прикрашає, як лицьову, так і зворотну сторони купюри. На лицьовому боці текст: «Українська Народна Республіка». В центрі купюри – видніється восьмигранний картуш, у якому знову тризуб з хрестом і текстом: «Державний кредитовий білет». Рік – «1917». Розмір купюри 171x105 мм. Під картушем читаємо літери «Г. Н.» - Георгій Нарбут. [25]

На звороті «100 карбованців» написано трьома мовами – польською, російською, та єврейською мовами. Всі білети однієї серії АД і номери 185, тому є багато фальшивих. Водяного знака вони не мали. В народі ці купюри прозвані «горпинками». Але чому гроші одержали назву «горпинки»? Напевно, що через орнамент, який традиційно вишивали на фартушках жіночого одягу. Фартушок у киян – горпинка. У них ці гроші ще мали назву і «кульженки», за прізвищем власника друкарні, де їх друкували. Більшість з них надрукована способом «тетбеш», тобто їх зворотна сторона перевернута «догори ногами».

Коли знак видрукували в найкращій на той час друкарні Кульженка, то художник прийшов у відчай – так далеко був знак від оригіналу. І хоча білет не досягнув до зразку за технічним виконанням, сам факт появи українських грошей став знаменною подією. «Появление в возрожденной украинской державе украинских денежных знаков вызвало небывалый энтузиазм среди населения» - писав М.Обідний. «В то время, когда нечеткие слова универсала вызвали неясную тревогу «нові гроші»» с изображением

не царей и символов царской власти, а крестьян и пшеницы, вселяли веру и бодрость». (див. додаток В) Зараз ці паперові гроші є дуже рідкісними, більш, як пам'ятки минулих історичних подій на Україні. [50]

На нашу думку, при падінні вартості паперових грошей терміновий випуск білетів у 100 карбованців не вирішив питання «грошового голоду». Тоді були використані чеки на Державний банк. Відділ царського Державного Банку у Києві 22 грудня 1918 року був перетворений на Український Державний банк і йому, за статутом, надано було право випускати паперові гроші, цінні папери тощо. Чеки Державного Банку, за постановою Генерального секретаріату Центральної Ради, випускали номіналом у 100, 200, 400, 500 і 1000 карбованців на гарному папері з водяними знаками. Це була друга емісія Центральної Ради.

Наступаючі Радянські війська розгромили сили Центральної ради 26 січня 1918 року. Центральна Рада відступила спочатку до Житомира, а потім у Сарни Рівненської області. У цей час був підписаний Брест-Литовський мирний договір (27.01.1918 р.). Радянські війська змушені були залишити Україну. Повернувшись до Києва з австро-німецькими військами, Центральна Рада продовжувала політику, і був прийнятий новий закон від 1 березня 1918 року. За основну одиницю взяти гривну, що містили 8, 712 долі чистого золота і ділилась на 100 шагів. Дві гривни дорівнювали одному карбованцю. Розпочато випуск монет: золотої – 20 гривен, срібної – одна гривна і дрібних мідних вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50 шагів. На них мали бути зображення: на золотій – портрет Т. Г. Шевченка, а на звороті текст «Українська Народна Республіка» і в центрі тризуб. На одній гривні – з лицьової сторони – назва монети, рік випуску, назва місця випуску (Київ), на зворотній – текст «Українська Народна Республіка» і тризуб. [50]

Центральна Рада, за згодою Німеччини замовила кредитні білети, які повинні були друкуватися в Берліні під назвою «гривни», але грошей бракувало, ця справа дуже затягнулася і банки були закриті. Тому 5 березня 1918 року Центральна Рада опублікувала постанову про обов'язковий

прийом серій російської державної скарбниці по курсу – 1 рубель – 1 карбованець і всіх кредитових білетів. Знову в обіг були прийняті облігації і купони до них строком «до 1 травня 1918 року». [57]

Виходячи з вище сказаного, 30 березня 1918 року вийшов закон про випуск грошових знаків Скарбниці на суму 100 млн. карбованців вартістю 5, 10, 25, 50 карбованців. Терміни їх обігу встановлювалися до 1 березня 1924 року. Вперше населення Києва побачило 25 карбованців 6 квітня 1918 року. Трохи пізніше з'явилися і 50. А 5 і 10 карбованців не були випущені. Купюри вартістю 25 карбованців друкували у Києві в друкарні В. Кульженка на папері без водяних знаків розміром 73x140 мм. Довгий час помилково вважалось, що вони виконані Олександром Красовським і тільки з часом встановлено, що їхній автор – Антон Приходько – графік, автор грошових знаків на 25 і 250 карбованців, надрукованих у 1919-му році у Кам'янці-Подільському.

Тим часом Олександр Красовський малював купюри 50 карбованців. Від купюри вартістю у 25 карбованців ця різниться фарбою на лицьовому боці. Внизу по боках купюри проставлена серія і номер. Замінено «і» на «и» в слові «Директор», а на звороті, замість «фальшування карається по закону», на 50 карбованцях напис трохи інший «... карається тюрмою». Він вказував, що «фальшування карається законом» і що гроші йдуть нарівні з кредитними білетами. На знаках був підпис директора державної скарбниці Лебедь-Юрчика.

На лицьовій стороні справа було зображено селянку з серпом у руці і снопом. Зліва – селянина, який спирався на лопату. Лопата й послужила приводом для назви «лопатки». Обидві постаті в українському національному одязі, навколо них орнамент з української стилізованої флори. Простір між фігурами заповнено малюнками в стилі українського бароко. Зверху розташовано герб України – тризуб.

На зворотній стороні купюри (реверсі) в центрі картуш (графічна прикраса у вигляді декоративно оформленого щита або навпіл розвернутого

свистку, в кому розміщувалися емблеми, написи, герби), в середині якого два профілі чоловічий і жіночий. Вони символізують свого історичного попередника держави – козацьку Україну і орнамент. Особливо добре вписується в загальну картину попереджуюча фраза «За фальшування карається тюрмою», літери якої виконані згідно стародавньої української поліграфічної традиції, що створює враження вигадливого орнаменту. Випускались вони у Києві та Одесі. [60]

У Києві до 26 березня 1919 року, в Одесі до травня 1919 року. Одесі На відміну від київських – АК, на Одеських ставилась літерна серія АО. Одеська емісія досягла суми 7.750 мільйонів карбованців. Спостерігалася й фінансова диверсія з боку більшовицької Росії. Проте, хаосу, який охопив грошовий обіг України, заходи національних урядів зарадити не могли. У південних районах України, на територіях, які контролювали більшовики, ходили знецінені радянські знаки, а деякий час розповсюдились грошові знаки білогвардійського уряду Денікіна. У своїх спогадах генерал А.І. Денікін писав, що грошова розруха стала «величезним гальмом всіх починань Півдня».

Численні спроби навести порядок в емісії грошей, уніфікувати грошовий обіг та відновити банківську систему, щоразу зазнавали невдачі. Крім основних проблем із отриманням «донських грошей», білогвардійці в моменти розвитку успіху та захоплення нових територій почали стикалися з проблемою радянських грошей. Одночасно з цим в народі продовжують ходити царські гроші та гроші Тимчасового уряду. На початку 1919 року емісія одеських грошей була припинена у зв'язку із збільшенням масштабів цін. Всі ці обставини разом з безкінечним шахрайством і казнокрадством в тилу вкрай розхитують і без того тяжку фінансову ситуацію. Уряд Денікіна вирішив випускати власні гроші. Експедиції для виготовлення нових купюр обладнали в Новоросійську, Києві, Одесі, Сімферополі. [61]

Весною 1919 року, ще за часів першої радянсько-української війни, Одесу захопили частини білогвардійської денікінської армії і, користуючись добрим обладнанням Одеської друкарні, організували друкування «денікінок», а заодно, для себе, і 50-карбованцевих «лопаток» та почали використовувати його для випуску власних грошей на окупованих ними територіях.

Обурений український народ оголосив ці знаки фальшивими. [41] Більшовики, під час наступу проти Директорії, вивезли до Москві кліше 10 гривень та налагодили їх випуск з метою ще більшого розхитування фінансової системи УНР. Відрізнялись від українських купюр більшовицькі фальшиві знаки лише тоном кольору. (див. додаток №3)

Денікін у серпні 1919 вводить в обіг гроші номіналом 3, 10, 50, 200, 1000 і 10000 рублів. Емблемою був обраний двоголовий орел з гвардійської стрічкою та лавровим вінком у пазурах. На грудях орла зображений Георгій Побідоносець. На купюрах стояв підпис керівника фінансами М.В. Бернацького. Денікінські гроші прозвали «дзвіночками», завдяки зображенню на купюрі в 1000 рублів Цар-дзвона. За велику кількість Георгіївських стрічок ці гроші також прозвали «стрічками». Проте, що «Донські рублі», що «денікінські» реальної цінності взагалі не мали. До березня 1920 їх було випущено більше, ніж на 30 мільярдів рублів.

Проте на чорному ринку і без них в обігу було багато фальшивих «лопаток». Населення знало про підробку, тому на багатьох купюрах тепер знаходимо прізвище і адреси тих, хто розплачувався цими грошми і для певності проставляв підпис, якщо будуть знайдені фальшиві. [47]

За різними дослідженнями для розпізнавання підроблених 50 карбованців було офіційно повідомлено, що фальшивими є такі знаки, у яких: «1. На звороті зліва від картуша в рослинному орнаменті немає трьох двійок, і внизу в останній овальній розетки повинна бути цифра «5». На лицьовій стороні в підписі «Лебідь» повинні також бути три двійки. У

«Державному віснику» (№39, 1918 року) було оголошено, що випускаються ще п'ять серій купюр у 50 карбованців, які мають такі відмітки: «1. Лицьова сторона без позначення серії. 2. Надпис: «Ходить нарівні з кредитовими білетами»

Належить згадати, що декілька мільйонів купюр вартістю 50 карбованців у 1920 році були передані радянським урядом України Галревкому (Західна Україна) для тимчасового користування. Галревком оголосив, що законними є ті купюри, які мають серію АО і від номера 236 до 250.

За цей час в Україні майже зникли розмінні дрібні гроші. Їх резервували, як держава, так і населення. 18 квітня 1918 року Центральна Рада випустила першу партію паперових грошей вартістю 10, 20, 30, 40 і 50 шагів. Не були випущені тільки 1, 2, 4, 6 шагів, хоча про них уряд декларував. У цей час такі дрібні гроші вже нуліфікувались. Отже, інфляція досягла таких розмірів, що їх не варто було випускати.

Центральна Рада випустила в обіг 100 карбованців («горпинки») та 25 і 50 карбованців («лопатки»). Цими грошми уряд створив розмінну кризу. Не було, як їх розміняти. Шаги повинні були полегшити цю кризу. Друкували їх з перфорацією для полегшення відриву однієї від другої у Києві аркушами по 100 штук. Один шаг дорівнював півкопійки або одну соту гривни. Запроваджуючи нову грошову систему, Центральна Рада взяла для розмінних грошей старовинну назву ряду дрібних монет, відомих ще у 16 столітті. [5]

Малюнки зробили відомі художники А. Середя — графік, автор і майстер декоративного мистецтва, професор Художнього інституту в Києві, та Г. Нарбут. На грошах вартістю 10 шагів спостерігаємо тризуб у проміннях сонця, по бокам видно гірлянди квітів. На 20 шагах зображений селянин у брилі, у руках — коса, збоку — тризуб. Звідси і назва всієї серії «брилі».

На купюрах по 30 шагів — жіноча голова у профіль з вінком на голові.

На 40 і 50 шагах – вінки квітів, а по середині вінка є тризуб на першій і орнаментальна цифра 50 на другій. На зворотному боці всіх шагів текст: «Ходить на рівні з дзвінкою монетою». Як згадує Е. Вировий, можна було чути і таке: «Де там ходять, коли літають», - казали баби на базарі, як вітер видував їм з рук ці купюри. Звідси шаги – «метелики».

Усього шагів було випущено на суму 16 мільйонів карбованців. В обігу перебували до березня 1919 року і вилучені Радянською владою. Було дуже багато фальшивих.

Серед моністів-дослідників щодо обміну шагів існують різні думки. Одні вважають, що Центральна Рада ще встигла частину надрукованих шагів випустити в обіг у квітні місяці. Інші ж вважають, що у квітні 1918 року було тільки ухвалено рішення про випуск розмінних марок-шагів, а вони вийшли в обіг вже при гетьмані Скоропадському, влітку. На доказ цієї гіпотези наводиться закон від 8 липня 1918 року, в якому надавалось право міністрові фінансів А. Ржепецькому «... випустити розмінних марок на суму більше 60 тисяч карбованців». [31]

В цьому є сенс, але ми підтримуємо перших, які користувались документами, газетами тих часів, як, наприклад, Л. М. Неманов або Е. Б. Вайнштейн. Та й приклад з випуском купюр вартістю 100 карбованців, що побачили світ за день до прийняття закону про паперові гроші, дає нам підставу підтримувати першу думку. Можливо, що випуск шагів продовжувався і при гетьманові. Ось чому він і надав право на випуск такої мізерної суми грошей – шагів.

За час правління Центральної Ради було випущено українських паперових грошей на суму 115 626 300 карбованців. По випусках: 1. 100 карбованців-«горпинок» 1918 року – 53 250 тисяч карбованців.

2. Випуск знаків 25 і 50 карбованців 1918 року – 58 920 тисяч карбованців.

3. Випуск розмінних марок- шагів на суму 3 456 400 карбованців, не враховуючи, що в Одеському відділенні Державного банку було емітовано

їх на 750-800 мільйонів карбованців.

За весь час друкування шагів їх випущено на суму 16.014.575 карбованців. Проте, на ринку в обігу їх було вдвічі більше: місцеві умільці дуже швидко пристосовувались «друкувати» гроші дома. [1]

Отже, Центральній Раді та її урядам довелося працювати в умовах, які були надзвичайно складними. Викликаний Першою світовою війною і революцією, державотворчий процес випав на період глибокої фінансовоекономічної кризи. Гостре політичне протистояння з Тимчасовим урядом, а потім з жовтня 1917 р. – з більшовицьким урядом посилювало і без того розбалансовану економічну і фінансову системи України.

За таких умов, українське суспільство продовжувало чекати від уряду термінового і чіткого плану дій, який буде спрямований на створення національної системи управління економікою і виведення її з кризового стану. Додовала проблем і політична орієнтація на федеративний зв'язок з Росією, яка відбувалась протягом тривалого часу та призвела до того, що уряд постійно запізнювався із введенням необхідних кроків та рішучих дій, які були необхідні для розбудови національної економіки і виходу з кризи. Значним гальмом у цьому напрямку була відсутність будь-якої національно-політичної консолідації в країні, всупереч національно-державним інтересам відбувалось надання українським політикумом пріоритетів партійному доктринерству. В загальному, варто підкреслити, що уряд так і не зміг опанувати фінансовою та економічною ситуацією в країні. [61]

Постійно втрачаючи підтримку різних верств населення через свою невизначеність в соціальній політиці, уряд так і не зумів нормально налагодити працюючу податкову систему, яка б сприяла наповненню Державної скарбниці. Над приватними банками так і не було встановлено контролю, витоку капіталу з України продовжувався, його було не зупинити. Фінансові та промислові кола не підтримали уряд через його «соціалістичну» орієнтацію, населення, в свою чергу, було вкрай незадоволене неспроможністю влади вирішувати першочергові соціальні питання. Реальної

можливості відновлювати зруйноване народне господарство без постійних фінансових надходжень уряд не мав.

2.2 Реформа фінансової системи та створення державного бюджету Гетьманату

У спадок від Української Народної Республіки Українська держава отримала фінансове господарство ще тільки у стадії формування. Необхідно було створити банківську систему, мережу фіскальних установ, затвердити власну грошову одиницю та створити Державну скарбницю, також збалансувати бюджет. Все це було необхідним аби відродити економіку. А.Ржепецький був обраний очільником Міністерства фінансів, завданням якого було розв'язання цих проблем. Він єдиний з усіх міністрів, який незмінно працював у всіх складах уряду.

Нова влада, з найперших днів функціонування, зіткнулася з небувало гострим дефіцитом обігових грошей. Не вистачало ні на що. На виплату зарплати, утримання державного апарату, кредитування промисловості і, навіть, на сільське господарство.

Центральна Рада щойно задекларувала перетворення Київської контори Державного банку Росії в Український державний банк, а це, в свою чергу, означало, що, фактично, доведеться створювати Державний банк з самого початку. Банк мав досить розгалужену мережу своїх установ – Київську, Харківську та Одеську контори, а також 21 відділення. А робота з його відкриттям національної банківської установи, фактично, була завершена ще у серпні. [62]

Приведення до норми фінансової системи стало однією з нагальних і складних завдань економічної політики Гетьманату. Тривала війна, продовольчі ресурси для потреб армії, а також важкі наслідки експропріаторських акцій селянства щодо землевласників за часів Центральної Ради, більшовицька експансія початку 1918 р., а, найголовніше, скорочення майже на половину загальної площі посівів створили загрозу для дезорганізації сільськогосподарського виробництва та виникнення труднощів з постачанням харчових продуктів на внутрішній ринок. [52, с. с.124–132]

Після підписання Берестейської угоди 9 лютого 1918 р. Рада переконувала народ, що німці тільки помічники на короткий час і «не мають наміру в чому-небудь перемінити наші закони і порядки, обмежити самостійність і суверенність нашої Республіки». [63]

Проте, у більшості населення політика Центральної Ради не знаходила підтримки. Потрібна була сила, яка в умовах безладу, анархії, падіння виробництва, інфляція, лозунгів «Геть!» зробила б героїчний крок організувати народ на оборону України від нашествия, як іноземного, так і більшовицького, навести лад в економіці.

Командування австро-німецьких окупаційних військ, бачивши, що внутріполітична лінія Центральної Ради не співпадає з своїми завданнями, не протидіяла, а сприяла перевороту, який відбувся 29 квітня 1918 р. на з'їзді хліборобів. При активному втручанні австро-німецьких окупантів гетьманом України був обраний царський генерал П. П. Скоропадський. Він розігнав уряд Центральної Ради і проголосив Українську Державу. П.П. Скоропадський належав до древнього роду козацької старшини [63, с. 414].

В «Грамоті до всього українського народу» гетьман заявляв, що він буде сприяти такої державної влади, яка в стані дати народу мир, закон і можливість творчої праці. Гетьман поновив право на приватну власність, відмінив всі розпорядження і закони, як Ради, так і бувшого Тимчасового уряду. Була створена гетьманська Рада Міністрів. Міністром фінансів став Антон Карлович Ржепецький, який залишився на цьому посту при обох змінах кабінету в жовтні й листопаді. Свою задачу він бачив в створенні національної грошової системи, забезпечення українській валюті валютного курсу. Треба сказати, що на деякий час йому вдалося стабілізувати розкату фінансову систему і створити державний бюджет.

У своїй праці «Повсякденне життя у щоденниках сучасників» Попов В.Ж писав, що «Подальше погіршення умов життя призводило до посилення відчуттів смутку та безнадії. Від того, що психологічна втома

накопичувалась, суспільство виявляло схильність до різних видів масового психозу. За будь-якої влади для пересічних громадян були характерними неадекватні психологічні реакції навіть із дрібного приводу. Відсутність достовірної інформації змушувала довіряти будь-кому, деколи найбезглуздішим чуткам. Первинною реакцією на екстремальні умови побуту було постійне очікування небезпеки, потім формою психологічного захисту стала байдужість як відповідь на безперервну загрозу» [49, с. 82].

Фінансову політику уряду П.Скоропадського визначала Фінансова рада (Міністерство фінансів). Вона проводила політику, спрямовану на подолання інфляції та спекуляції продуктами харчування. Всі міністерства і відомства були зобов'язані подати кошториси для підготовки державного бюджету та їх подальшого зведення. До цього їх зобов'язала Рада міністрів 19 червня.

За рахунок друку грошей у Німеччині йшло поповнення грошової маси. Вони були замовлені, як гетьманом, так і урядом УНР. В цілому, уряд замовив надрукувати грошей на суму 11,5 млрд гривень, але отримав тільки близько 4 млрд. [62, с.61] Міністерству фінансів довелося розв'язувати й проблему нестачі розмінних грошей. Щоб полегшити розрахункові операції, було продовжено практику випуску розмінних марок-шагів, еквівалентних половині копійки, яку було започатковано ще за часів УНР. Було вжито заходи, пов'язані з обмеження ввозу в Україну російських грошових знаків. Одним із них був закон про обмеження спекуляцій з іноземною валютою, ухвалений урядом 22 червня. [26]

Також у червні 1918 року Міністерство продовольчих справ затвердило тверді держ. ціни на зернові культури й крупи, а 22 липня уряд гетьмана прийняв постанову « Про припинення спекулятивного зростання цін на велику рогату худобу, овець, свиней, вироби з них та сало», яка визначала порядок купівлі й тверді ціни на худобу і м'ясні продукти. [52, с.128]

Ще однією подією в липні було те, що при Мінфіні була створена міжвідомча бюджетна комісія. Лише наприкінці вересня було розпочато розгляд проекту державного бюджету. Це сталось через зволікання низки міністерств у визначенні

власних кошторисів. Ця робота була подана і завершена наприкінці грудня 1918 р., вже після падіння гетьманату, на розгляд Директорії.

Не зважаючи на вищевказані дії, регіони України опинилися на межі серйозних проблем щодо забезпечення населення хлібними ресурсами. Це породило різкий стрибок цін і, як завжди в таких випадках, викликало розгул спекуляції. «Ніким і нічим не стримані апетити осіб, що займаються спекуляцією продуктами харчування, — зазначалося в одній із постанов губстарости С. Кисельова, — розрослись до жахливих розмірів і створюють велику загрозу для порядку на Поділлі та забезпечення його населення, особливо бідної його частини» [51, с.124]

Було наказано у кожному повіті утворити тимчасову комісію щодо боротьби зі спекуляцією у складі повітового старости, голів земуправи, продуправи, керівника міста. Комісія повинна була в кожному населеному пункті негайно обрати вповноваженого для нагляду за діяльністю приватних торговців. За спекуляцію товарами повсякденного попиту запроваджувалися жорсткі санкції: штраф до 3 тис. карбованців, арешт до 3-х місяців, конфіскація майна. Особи, які продовжували зловживати, висилались на примусові роботи за межі України. При цьому всі штрафи й конфісковані товари передавались у спеціальний фонд допомоги незаможному населенню та використовувалися на боротьбу зі спекуляцією.

24 липня 1918 р. уряд ухвалив тимчасовий закон про кримінальну відповідальність за перевищення граничних цін та спекуляцію. За перше із зазначених порушень громадян карали або примусовими роботами, або ув'язненням на термін до 2-х років і, крім того, грошовим штрафом від 25 до 100 тис. карбованців. Аналогічними були покарання за спекуляцію. Для забезпечення хлібозаготівель українська сторона, згідно з постановою Ради Міністрів від 3 квітня 1918 р., створила організацію, яка отримала назву Державне хлібне бюро (ДХБ), і була наділена широким колом повноважень:

правом залучення до роботи приватного торгівельно-закупівельного апарату та кооперативів. [40]

Поступово Державне хлібне бюро з громад, структури перетворилося на державну організацію. Як юридичній особі йому надавалося виключне право на збір і заготівлю зерна, його зберігання і перевезення залізницями, водними і фунтовими шляхами, секвестрування і реквізицію хліба у селян, торг, і промислових закладів, складів, магазинів, засобів транспортування. Розмір винагороди членів Державне хлібне бюро цілковито залежав від кількості заготовленого зерна. Журнали засідань ніколи не публікувалися.

Однак у реальному житті структура ДХБ виявилася лише намірами Центральної Ради навести лад у продовольчих проблемах республіки. Уряд УЦР виявився неспроможним вирішувати нагальні питання щодо відкриття контор ДХБ та продовольчого забезпечення країни, ставши черговою невдалою спробою подолати системну кризу, що склалася у цій сфері. Для накопичення стратегічних продовольчих ресурсів у руках держави уряд запровадив закон «Про право на врожай 1918 р. на території Української Держави» від 27 травня 1918 р., який поновлював державну монополію на хліб. Згідно з ним виробники повинні були на першу ж вимогу влади і за твердими цінами здавати весь зібраний урожай, за винятком частини, необхідної для харчування і господарських потреб. [40, с. 256–257] Зазначимо, що ситуація з продовольчим забезпеченням у травні–серпні 1918 р., особливо в містах, була на межі голодного бунту.

Ось що повідомляв літинський староста про продовольчі проблеми: «В містах повіту немає борошна (ціни на пшеничне разове борошно у приватних торговців до 80 крб за пуд, житнє по 55 крб за пуд). Продоргани давно не забезпечують населення продуктами в потрібній кількості — немає крупи, борошна, вівса; відчувається недостача солі, а також гасу, зовсім не забезпечується населення дровами; дрова скуповують і перепродають спекулянти-євреї за досить високими цінами (1 крб 80 коп. за пуд не

розрубаних дров)» [52, с. 126]. Дійсно, у Літині, Сальниці та Хмільнику, де станом на 1 червня 1918 р. мешкало, відповідно, 15 022, 5677 і 22 615 осіб, продовольчі проблеми були найбільш гострими й викликали серйозне незадоволення громадян.

Значні проблеми із забезпеченням хлібом відчувалися в повітовому центрі. У місті внаслідок відсутності регулювання і поширення спекуляції ціни на продукти харчування стрімко зростали. Лише вартість одного буханця хліба (ймовірно, вагою 2 кг) підвищилася від 1 крб 50 коп. до 7 крб, що викликало справедливий протест мешканців міста. [52, с.130]

Для обслуговування потреб аграрної реформи у вересні 1918 р. розпочав діяльність Державний земельний банк. Було асигновано 20 млн карбованців для створення його власного резервного капіталу з Державної скарбниці. Окрім цього, банк успадкував земельні маєтки на базі яких він і фундувався. Це землі Селянського поземельного та Дворянського земельного банків. [26]

Активізували свою діяльність приватні комерційні банки. Перетіканню капіталів до України сприяло встановлення в Росії більшовицького режиму. Рада міністрів 13 листопада ухвалила закон про правомочність правлінь акціонерних комерційних банків. Повноваження їх правлінь, обраних ще у 1917 р., були продовжені і на наступні роки. Вони дістали значну свободу дій. Завдяки їхній діяльності ринковий сегмент економіки України значно пожвавився.

На думку Д.Дорошенка, цей документ мав «скоріше характер виконавчої «сміти» або відчиту по державним прибуткам і видаткам за 1918 рік». [28] Загальні видатки державного бюджету становили понад 5,3, а прибутки – 3,2 млрд крб. Дефіцит становив 2,1 млрд крб., а покривався він вже за рахунок випуску білетів Державної скарбниці та кредитових операцій. (18) Одним із найсуттєвіших здобутків економічної політики гетьманського уряду було зміцнення фінансово-банківської системи. Новим урядом УНР було схвалено складений міністерством проект державного бюджету.

У критичній ситуації із забезпеченням товарами населення повіту позитивно проявили себе органи кооперації, навіть не зважаючи на те, що орієнтація гетьманського уряду була спрямована на монопольне становище великого фінансового капіталу і харчової промисловості. Утворені у травні 1918 р. такі організації як «Протофіс» (Всеукраїнська спілка представників промислу, торгу, фінансів і сільського господарства) та «Сутозіф» (Спілка товариств заводчиків і фабрикантів України), фактично, призводили до руйнації кооперативної економіки, зокрема, у сфері фінансів, заготівель і переробної промисловості. Зрозуміло, що економічна політика гетьманату була спрямована на зміцнення цих фінансово-економічних структур і уряд робив усе для того, щоб забезпечити їхній пріоритетний розвиток. Монополія держави на хліб та олійні культури відчутно вдарила по дрібним переробникам і позбавила кооперацію одного з найприбутковіших видів заготівель.

Гетьманські урядові структури з насторогою ставилися до роботи кооперативних установ і організацій, внаслідок чого державні органи здійснювали реквізиції майна, арештовували кооперативних діячів, створювали економічну і фінансову блокаду та забороняли проводити організаційно-кооперативну роботу серед товариств краю.

За рахунок консолідації зусиль на рівні України (утворення всеукраїнських спілок «Дніпросоюз», «Централ», «Українбанк» та ін.) все ж таки вдалося зняти напругу у забезпеченні населення товарами першої необхідності. До речі, в деяких регіонах успішно діяли повітові споживспілки, а в Дяківцях існували засновані 1914 р. Дяківецьке ощадно-позичкове товариство та відкритий 30 червня 1916 р. кооператив споживачів. Вони співпрацювали з подільським «Союз-банком», підтримували взаємовигідні стосунки з іншими крайовими спілками. Така діяльність кооператорів позитивно впливала на забезпечення мешканців товарами першої необхідності, задовольняла їх потреби у кредитах та засобах виробництва тощо. [36]

Характерно, що перебуваючи, практично, під наглядом жандармських органів політичного контролю, майже всі професійні спілки та громадські організації вдавалися до економічного захисту своїх членів, використовуючи найбільш популярну тоді форму — споживчі кооперативи (товариства). Керівництва профспілок ремісників уже на початку 1918 р. зрозуміли, що ніхто, крім них, не буде предметно займатися проблемами забезпечення членів спілки товарами першої необхідності, тому й вирішили утворити власний кооператив споживачів. Вони бралися постачати продукти харчування та матеріальні ресурси для промислів, а також зберігати гроші і поліпшувати добробут пайовиків.

Подібні товариства виникли серед громадських об'єднань, зокрема жіноцтва, службовців літинського земства, громадян містечок і навіть селян, які, відчувши усю залежність власної кишені від дорожнечі місцевих базарів, взялися організовувати споживчі кооперативи як ефективний спосіб колективної форми взаємодопомоги у вирішенні нагальних проблем.

Таким чином, незважаючи на те, що в економічному плані влада гетьманату не підтримувала кооперацію і переслідувала лідерів кооперативного руху за втягування їх у політичну боротьбу (утім, основоположний принцип кооперації — не займатися політикою та релігією), органи реєстрації і політичний нагляд режиму не гальмував добровільного об'єднання громадян у споживчі товариства та інші форми кооперації та не створював засторог у спілковому будівництві кооперації в Україні. У своїй монографії й Ю. І. Терещенко дійшов до висновку, що влада «забезпечила необхідні умови для створення фундаменту соціалістичної економіки». [55]

На Чернігівщині ситуація з продовольством погіршується. Преса повідомляла про спричинену голодом три-вожну ситуацію у північних повітах і попередила, що “подекуди назріває щось подібне до голодних бунтів, якими можуть скористатися “слуги старого режиму”. [3, с. 43] У самому Чернігові забезпечення населення продовольством та товарами першої необхідності за

встановленими урядом твердими, в умовах 1917 р., цінами, складалося не найкращим чином: з 1 липня були запроваджені картки на цукор – по півтора фунта (російський фунт – 0,409 кг) людині в місяць; хліба із житнього борошна відпускали по два фунти на дорослого і фунт на дітей щодня, білого хліба не видавали взагалі, пшеничне борошно дозволялося придбати, тільки маючи рецепт лікаря. Решту необхідних продуктів населення мало купувати за ринковими цінами, які не всім виявлялися по кишені.

Як повідомляли чернігівські “Известия...”, “при теперішньому порядку отримання хліба стогін стоїть серед обивателів, їм доводиться о другій годині ночі йти в чергу, і були випадки, що, простоявши до 12 годин дня, хліба не одержували. Жительки Бобровиці і навколишніх місць в 2 годині ночі йдуть, щоб зайняти чергу. [3, с. 45]

В чергах стояли переважно жінки. Взагалі чимало жінок-селянок та міщанок мусили дати про свої родини самостійно. Різке погіршення матеріального становища вдарило по них особливо боляче, змушувало цих вічних трудівниць вдаватися до незвичних методів боротьби, які, втім, повністю відповідали духові доби. Так, 10 травня “хлібопекарки”, жінки, які торгують на ринку власноручно випеченим хлібом, прийшли до будинку Ніжинської міської думи із скаргою, що їм не продають борошна, а отже, вони позбавлені заробітку. На такому тлі досить швидко у губернії звичайними стали ексцеси, про які скупі повідомляла преса: “В Ніжині декілька днів нема хліба... Члена продовольчої управи Коломійцева двічі побили.

2.3. Характер і природа паперових грошових знаків за часів П. Скоропадського

При П.Скоропадському були введені в обіг паперові гроші, замовлені ще Центральною Радою в Німеччині, що дістали назву – гривни. Центральна Рада припускала зразу після надходження гривні вилучили з обігу всі тимчасові сурогати. Але отримав гроші з Берліну вже новий уряд.

Гривна – давня слов'янська назва вагової і грошової розрахункової

одиниці. Відома вона ще з 10-11 століть у багатьох землях слов'ян, зокрема й у Київській Русі. Пізніше грошову гривну замінив карбованець – рубль, а вагову гривну – фунт. Назва ця пішла, від загривка, тобто шиї, бо саме на шиї носили золоті і срібні прикраси у формі обручів і намиста. Від гривни утворився гривеник – 10-копійкова монета. [50]

Невдовзі в обігу з'явилися 3,6-процентні облігації внутрішньої позики з назвою «Білет Державної Скарбниці» вартістю 50, 100, 200 і 1000 гривен. 50 – зеленкуваті, 100 – помаранчеві, 200 – сині, 1000 були кольору блідої вохри. Облігації друкувались з вісьмома купонами: чотири – з одного і стільки ж – з другого боку. Купони розгортались, як крила в аероплана. Звідси й назва «аероплани». Автор ескізів гривен Г. Нарбут. Ще їх називали «серії». Л. Неманов вважав, що «серії» при гетьмані були лише одержані з Німеччини, а випущені в обіг Директорією у Вінниці, як грошові знаки. Спочатку ці 3,6-процентні білети «серії» мали виконувати роль облігації для внутрішньої позики. Їх мали розповсюдити серед населення та заможної частини власників заводів, фабрик тощо. І таким чином поповнити каси банків грошовою готівкою. Ось чому на 50 гривнях були купони по 90 шагів. Перший купон мав бути сплачений 01.07.1918 року, а останній – 8-й – 02.01.1922 року. На тих же умовах були купони і на 100 гривнях, але вже вартістю у одну гривну 80 шагів, на 200 гривнях – 3 гривни 60 шагів, на 1000 гривнях – кожний купон був вартий 18 гривен. Але брак грошей привів до того, що вже у Вінниці Директорія почала використовувати їх, як гроші [16]. (див. додаток Г)

Перші партії облігацій не задовольнили уряд, а особливо художника Г. Нарбута. При друкуванні в Берліні були допущені зміни у фарбі, оформленні тощо. Тому вирішено було послати Г. Нарбута у Німеччину для контролю. Однак події в країні (політичні і військові) не дали змоги йому туди виїхати.

Аби прискорити доставку облігацій на Україну, було узгоджено з німецьким командуванням, щоб їх довозили на аеропланах. Один з таких

літаків втратив орієнтир і сів на територію, зайняту румунськими військами, які конфіскували і гроші і аероплан. Основна маса цих облігацій потрапила вже до Директорії в лютому 1919 року. [43]

При уряді гетьмана було проведено ряд заходів по зміцненню української валюти. Ще секретарем фінансів Центральної Ради 14 квітня 1918 року ставилось питання про припинення ввозу до України російських грошей (вважали, що ввозиться до 15 мільйонів рублів у день), а ті, що вже є в Республіці, належало проштемпелювати і таким чином провести їх облік й надати право обігу. Всі паперові гроші без штампуг оголосили недійсними. Обміняти російські рублі на українські уряд не міг, бо не мав власної валюти. За деякими оцінками на Україні було більше 10 мільярдів рублів (без сурогатів). Але подальші події не дали змоги провести цю акцію Центральної Ради. 14 серпня 1918 року Гетьманський уряд ухвалив закон про обмеження ввозу на Україну російських грошових знаків. 4 жовтня 1918 року було ухвалено закон про обов'язкове штемпелювання Держбанком 5 процентів короткострокових зобов'язань Російської Державної скарбниці. Строк штемпелювання – до 15 листопада 1918 року. А 8 листопада міністерство одержало право вилучати з обігу російські купони, облігації та інші сурогати грошей, які були в обігу на Україні. У цей час вийшов закон, 5 листопада 1918 р., про обов'язковий обмін купюр вартістю 250 карбованців 1917 року, а також про припинення обігу «керенок» у 20 і 40 карбованців і про обов'язкове штемпелювання 1000 карбованців 1917 року. Все це робилося гетьманським урядом, щоб посилити українську грошову валюту [62].

Німецько-австрійські окупанти, щоб мати українську валюту, одразу уклали з урядом гетьмана договір на позику 400 мільйонів карбованців за курсом 1,5 марки або 2 крони. Хоча за Брестською угодою курс був іншим: марки – 66 копійок, а крони – 44 копійки. Але вже з 6 квітня 1918 року він був підвищений до 75 копійок за марку і 50 копійок за крону.

Німецьке командування передало Українському міністерству фінансів

У розрахунок за позику, німецьке командування передало Українському міністерству фінансів свої «військові гроші» - «ост-рублі», які вони випустили для обігу в Прибалтиці.

На той час вартість паперових грошей падала, а інфляція набула катастрофічних розмірів. Ось чому уряд гетьмана наказав виготовити купюр у 1000 і 2000 гривен. Малюнки цих грошових знаків виконав Іван Мозавлевський — графік, ілюстратор до книг а також мініатюр на слонової кістці. На них вже була назва емітента «Українська Держава». (Так при гетьмані Скоропадському називалась Україна). [19]

Гривни друкувались у Берліні, як і попередній випуск облігацій, не точно за ескізами. Німецькі друкарі самовільно змінювали колір тощо. Це погіршило зовнішній вигляд грошей. Зокрема Г. Нарбут, коли побачив 500 гривен з порушенням його ескіза і задумів, записав у щоденнику: «... мені не подобається...». З часом від уряду гетьмана до Берліна виїхала спеціальна комісія, щоб контролювати випуск гривен. Та справу вона не поліпшила.

17 жовтня 1918 року були випущені в обіг нові паперові гроші – гривни. Це сталося за 59 днів до падіння гетьманщини. За умовою з Німеччиною берлінська друкарня мала надрукувати купюр вартістю 2, 10, 100, 500, 1.000 і 2.000 гривень на суму 11,5 мільярда гривень, а фактично їх випустили значно більше. [13]

Якщо перед собою положити серію із шести купюр гетьманських гривень. І, якщо комплексно проаналізувати, то в їхньому оформленні бачимо вплив українських мотивів: народні вишиванки, малюнки з стародруків, архітектурні прикраси тощо. Так, на десятигривенних купюрах, автором якої був В.Г.Кричевський, схематично зображено дерево, від стовбура якого у два кінці відходять п'ять гілок на нижчих – висять стилізовані трикутні плоди, що символізували Київську Русь і решту східних слов'янських земель. Колись – це один з найпопулярніших мотивів, тепер – забутий в українському народному мистецтві. Він зустрічався у народних

вишиванках, особливо на рушниках, у кондитерстві, наприклад, на печиві тощо. Щодо шрифту текстів, то він нагадує старе книжкове і канцелярське письмо на Україні. [50] (див. додаток Д)

На десяти гривневих купюрах, малюнок якої виконав Г.Нарбут, лицева сторона складається з орнаментальної рамки, герба і шрифта. Рамка взята з відомої гравюри 17 століття Афанасія Кальнофойського – «План Києва». Всі тексти виконані з кращих взірців українських стародруків. Спеціалісти вважають, що шрифт текста на цій купюрі взятий з Пересопницького Євангелія – пам'ятки мистецтва 16 століття. Зворотна сторона складається з цифри «10», що уквітчана і виконана в тій же манері, як гідні подиву літери української абетки роботи Г. Нарбута. [39] (див. додаток Е)

Еталон Державного Кредитового Білету 100 грн синього кольору теж створено Г.Нарбутом. Про це свідчать ініціали, розташовані під вікном на аверсі зліва і підпис художника на реверсі під рамкою. Це було єдиним випадком в емісіях на теренах бувшої імперії, пізніше союзу, коли художник залишив на банкноті повне своє ім'я. (див. додаток З)

Якщо розглядати 100 гривень, то впадає в око, насамперед, овальний вінок з квітів, плодів і овочів, що ростуть на Україні, з тризубом в центрі. По боках купюри дві фігури: зліва – селянка у національному українському одязі, що тримає у руках серп і сніп. Обличчям вона нагадує Лесю Українку. Справа – робітник у фартусі поверх українського селянського одягу з молотом, оббитим павром. Обличчя робітника – портрет відомого українського філософа Г. Сковороди.

Важко сказати, що хотів висловити цим художник, але, безумовно, ще будуть знайдені матеріали, які допоможуть розкрити задуми Г. Нарбута. Можна уявити, що малюючи портрет представника інтелектуальної еліти нації, художник хотів підкреслити в одному образі дві характерні риси свого народу – працелюбство і мудрість. Весь знак у 100 гривень – в

гільйошированої сітці у вигляді рамки. Зворотню сторону знака прикрашають дві колонки, зверху яких розміщені стилізовані квіти. У центрі – лавровий вінок, в середині якого тризуб. Справа і зліва в розетках цифра «100». Нижче розміщено довгастий картуш з текстом закону. Поле білета вкрите сіткою бузкового кольору. Цей білет фахівці вважають одним із кращих у нарбутівській серії паперових грошей. [50]

Він являє собою справжній шедевр нової української графіки. Багатство сюжетного ряду, модернізація традиційних форм, все це становить знак на перше місце серед банкнот всіх українських, державних емісій. Дякуючи нестандартному, новаторському відношенню до створення символів ім'я Г.Нарбути, як видатного творця еталонів грошей стало шанованим у Франції, а його мистецтвом захоплювались в Німеччині визнані в світі майстри друкованої справи. [53]

У манері Нарбути виконаний і білет у 500 гривень. У центрі його – жіноча голова, що символізує республіку Україну. Цей мотив вже був використаний Г. Нарбутом на марці вартістю 30 шагів. П'ятсотгривневий білет – останній з серії грошей, що створювались за проектами Нарбути. Два останніх білети – 1000 і 2000 гривень виконав художньо-граверним відділом експедиції заготовки державних паперів гетьманського уряду Іван Мозалевський. (див. додаток I) На цих купюрах ми бачимо також українські мотиви, що продовжують традиції Г. Нарбути.

На білеті 1000 гривень вміщено старий герб Києва, рамки взяті з фризу однієї з найстаріших церков Львова Петро-Павлівської. У центрі бачимо лавровий вінок, запозичений з панегірика 1622 року, присвяченого пам'яті Петра Конашевича-Сагайдачного. Тризуб Мозалевського зовсім не схожий на відомі герби Г. Нарбути і В. Кричевського верхньою і боковими частинами. Проте цей варіант герба не можна вважати вдалим. Щодо 2000 гривень, то ця купюра нічим не відзначається. Дуже подібна до 1000 гривень. Навіть при

загальному огляді цих грошових знаків розумієш, що вони належать одному авторові. [37] (див. додаток Л)

Як згадувалося в різних історичних джерелах при гетьмані в обігу були гривні, заказані ще при Центральній Раді і на всіх купюрах вказувалася назва держави «Українська Народна Республіка», тоді. Як гетьман відмінив назву і всі закони УНР. Декларував він і повернення до карбованця. Але як ми бачимо, цього не трапилося. Виключення склали грошові знаки 1.000 і 2.000 грн, на яких держава іменується, як «Українська держава». На знаках грошей є ініціали Берлінської друкарні, де друкувалися банкноти «RD» - Reihdruckerei/

Зараз такі гетьманські гривні можна побачити у музеях, приватних колекціях, є вони і в боно-нумізматичному музеї Тернопільського інституту народного господарства. [7]

Отже, підводячи підсумки можна сказати, що діяльність гетьмана Павла Скоропадського і його уряду була позитивною сторінкою в історії першої незалежності України. Проте, нажаль, гетьман був скинутий внаслідок перевороту Директорією УНР, а при владі пробув лише 7,5 місяців.

За такий короткий час гетьман, будучи справжнім державником зміг багато зробити для України, а саме: провів прогресивну аграрну реформу та поліпшив роботу залізничного транспорту, тим самим відкрив для української продукції шлях на ринки Європи і фактично створив умови вільної економічної зони та зовнішньої торгівлі; створив Міністерство фінансів і на керівні посади в уряді провідних політичних і громадських діячів, яким була небайдужа доля України; упорядкував бюджет країни на 1918 р., сформував Фінансовий комітет, а також розробив проект бюджету на 1919 р.; утворив Український державний банк та дієздатну фінансово-банківську систему, запровадив національну валюту – карбованець, таким чином вивівши Українську державу з рублевої зони; активно розвивалась митна служба, на кордоні відкривались нові митниці, завдяки чому вивезення контрабандної

української продукції через кордон були мінімалізовані. [62]

Були також і мінуси за час правління Гетьманату. Найголовніше це наслідки глибокої господарської кризи. Гальмування земельної реформи, деформації у продовольчій справі, а також валютно-курсову асиметрію і одновекторність зовнішньоторговельних зв'язків, детермінування пріоритету їхніх економічних інтересів.

На нашу думку, гетьману не вистачило часу, щоб повністю реалізувати всі свої плани і проекти в життя тому що період правління гетьмана був надто коротким. Неспроможність уряду П. Скоропадського поєднати інтереси держави та народу при відновленні приватної власності також мала негативний вплив на проведені реформи. Разом з тим, ми можемо стверджувати, що врахування досягнень та невдач уряду П. Скоропадського дасть визначити дієві напрямки реформування, що і на сьогодні залишається актуальною проблемою функціонування податкової, митної та фінансової систем сучасної України і дасть можливість не допустити повторних помилок. [62]

РОЗДІЛ III. НЕРАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ГРОШЕЙ ТА ЗАНЕПАД ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

3.1 Фінансово-економічна ситуація в Україні

Листопад 1918 року був для України особливо неспокійним. Відбувся розвал монархічних урядуваль в Німеччині та Австро-Угорщині. Це напруження, невдоволення владою окупантів і гетьманщини привело до загального повстання і падіння уряду Скоропадського. У ніч на 14 листопада в Білій Церкві було створено Українську Директорію в складі В.К.Винниченка, С.В.Петлюри та інших, яка через місяць увійшла в Київ.

Уряд Директорії продовжував самостійну фінансову політику, але вже «в порядку облогового становища». Війна з Радянською Росією, яку Директорія оголосила 16 січня 1919 року, та Українською Радянською владою вимагала великих коштів. Вона нічого не змогла зробити для стабілізації грошової системи, продовжуючи випускати в обіг величезні суми грошей, а прийняті щодо грошової реформи закони і постанови залишились на папері. [16]

Так, уряд Директорії ухвалив закон, згідно з яким паперові гроші Росії від 1 до 100 рублів підлягали обміну по курсу 90 за 100 (до 31 січня 1919 року). Після цієї дати вони вже мали обмінюватися по курсу 75 рублів за 100 карбованців, а після 15 лютого 1919 року анулюватися. Також оголошувалось, що всі неукраїнські гроші, номінал яких перевищував 100 карбованців, переставали бути легальним платним засобом – закон від 6 січня 1919 р.

Таким був початок валютних реформ Директорії. Відтак вона видала декрет про здачу населенням золота і срібла до Українського Банку, а також про конфіскацію мідних монументів (пам'ячників) царським особам для карбування української монети. Це рішення викликало незадоволення у населення. Відбувались навіть заворушення у війську, спричинені тим, що віддалені від Києва міста одержали закони пізно, і строки обміну стали нато

короткими. [17]

Щодо обміну золотої монети, то простодушних людей було мало. У Києві Директорія використовувала запаси грошей, випущених ще урядами Центральної Ради і гетьмана, а також російських рублів. Німецькі марки і австрійські крони курсували до міст і сіл разом з бонами і були в обігу серед населення, як необов'язкові.

Наступ радянських військ разом з невдалою військовою компанією змусили Директорію 5 лютого 1919 р. залишити Київ і деякий час перебувати у Вінниці. Там Директорія використовувала 3,6-процентні облігації внутрішньої позики, як гроші. (див. додаток М)

Під тиском радянських військ Директорія відступає до Тернополя, а звідти перебирається до Станіслава (Івано-Франківська), де і були надруковані 5 гривень. Вони були нашвидкуруч надруковані на сірому папері, скомпільованими з різних елементів раніше випущених українських банкнот. Вона виявилась однією з найневдаліших банкнот УНР, тому що друкувалась поспіхом. [33]

Зустрічаються примірники з помилкою в слові «гривень» (пропущено літеру «р» - гивень). Вважають, що це зроблено станіславськими друкарями на знак протесту проти уряду. Велика партія бракованих купюр була знищена, але багато з них таки потрапили в обіг. Зараз ці паперові знаки в колекції грошей УНР є дуже рідкісними. Треба додати, що 5 гривень друковані на сірому папері з водяним знаком – риби, невеликого розміру – 58x98 мм.

Останнє місце перебування Директорії – Кам'янець-Подільський. Взагалі, на землях Західної та на території Південної України перебувала в обігу різнобарвна гама валют. В західноукраїнських та південних регіонах були обіговими найрізноманітніші за номіналом та назвами гроші: австрійські, угорські та чеські крони, польські марки, румунські леї, французькі франки, англійські фунти, грецькі драхми, німецькі «рейхсбанкноти» та ін. Це все було в залежності від перебігу історичних

подій тих чи інших територіях. На території Криму в обігу знаходилися грошові знаки кримського крайового уряду Сулькевича. [17]

Випускали свої гроші і махновці. Махновський рубль – грошові знаки, що випускалися Повстанською армією України (махновців) в період Громадянської війни і використовували на вільній території (південний схід України).

Махновський рубль вироблявся шляхом нанесення надпечаток на різних грошових знаках держав колишньої Російської Імперії, найчастіше – на «донських» купюрах. Існує велика кількість видів надпечаток. Перші – збільшували номінал купюр в 10 разів, другі, на яких не змінювали номінал купюр, була назва Повстанської армії або її підрозділу та різні тексти агітаційного характеру. Власних паперових грошових знаків махновці не випускали. Всі купюри, які є мовби випущені Повстанською армією, насправді являються підробкою.

Випускали гроші також окремі міста і навіть монастирі. Український грошовий ринок містив і чимало царських грошей, «думок», «керенок», «донських» грошей, «дзвіночків» і різноманітних грошових сурогатів.

Повернемося до Директорії. В Кам'янець-Подільському вона протрималась майже рік і випустила в обіг купюри по 10, 25, 100, 250 і 1000 карбованців. Для друкування паперової валюти керівник експедиції заготовки грошей М. Грабовський використав приміщення міської семінарії. Власними грошима Директорії були лише 10 і 25 карбованців, а також 5 гривень, випущених у Станіславі. Решта (100, 250 і 1000 карбованців) виготовлені з кліше, зроблених ще при гетьмані, який провів конкурс на кращий зразок українських купюр і готувався провести грошову реформу, замінити всі паперові гроші українськими. Для цього й було підготовлено ці кліше. Для історії збереглися пробні грошові знаки затвердженого зразка. [17]

Першими були випущені в серпні 1919 року купюри у 100, 250 і 1000

карбованців. Знак Державної скарбниці у 100 карбованців малював Г. Нарбут. Спочатку на ескізах було надруковано: «Державний Кредитний білет УНР». При гетьмані передруковано на «Знак Державної Скарбниці. 100 карб. Українська Держава». [20] (див. додаток Н)

Купюри у 100 карбованців були двох видів. Один друкувався на папері з водяними знаками – зірки, інший – риби. На лицевій стороні на алонжі (біле поле) конгревна (тиснена) печатка із зображенням Б.Хмельницького. Саме через це в народі купюри прозвали «богданівками». Нижче червоною фарбою – серія з двох літер і номер з шести цифр. Зверху, в центрі, текст – «Українська держава», під ним тризуб і зображення козака з рушницею. Внизу читаємо: «Знак Державної Скарбниці». В центрі «сто карбованців» і цифра «100». Зліва внизу підпис – «Директор Державної Скарбниці Лебідь Юрчик», справа «1918».

На зворотній стороні в центрі – козак з рушницею, зліва в картуші – книги, справа – циркуль, шестірня. Зверху над ними текст: «Сто карбованців». Малював ескіз Г. Нарбут на замовлення уряду гетьмана.

Грошовий знак у 250 карбованців, що був підготовлений до друку художником Борисом Романовським, теж віддрукований у Кам'янці-Подільському вже Директорією і випущений в обіг у серпні 1919 року. Народне прізвисько – «канарейки», «акції». [42] (див. додаток П)

На лицевій стороні в центрі – тризуб, зверху якого читаємо: «Українська Держава» і «Знак Державної скарбниці». Підпис – «Директор Державної Скарбниці Лебідь-Юрчик», в овалі дата – «1918». Під цифрами «250» маленькими літерами – «УД» (Українська Держава). Колір знака – гранатовий.

На звороті текст той же, що й на лицевій стороні. Зліва – тризуб, справа – «За фальшування карається по закону». Водяний знак – зірки. Розмір 96x146 мм. Народне прізвисько – «канарейки», «акції».

Проте найкращими грошовими знаками є купюри у 1000 карбованців,

виконані в стилі українського бароко. Ескіз Григорія Золотова. Друкували знак у Києві. В обіг вийшли 13 листопада 1918 року. Відтак випускали купюру в 1000 карбованців у жовтні 1919 року в Кам'янці-Подільському і у Варшаві – у 1920 році. Останній випуск нам невідомий.

На лицевій стороні зверху текст: «Українська Держава», нижче в картуші: «Знак Державної скарбниці тисяча карбованців» - у чотири рядки. Зліва в овалі – «Ходить нарівні з кредитовими білетами», справа козак з рушницею і текст: «Фальшування карається по закону». Підпис Лебідь-Юрчика та зображення козака з рушницею на печатці. На звороті дві постаті з символами влади: гетьманська булава – та добробуту – ріг достатку. Між ними тризуб і цифра «1000». [50]

По боках у квадратах цифра «1000». Від булави пішла назва «гетьманки». Повних даних про кількість випущених паперових грошей Директорією немає. Відомо, що на 1 травня 1919 року в уряді було 5,195 мільйона карбованців. Подальші випуски їх в архівах не збереглися. Знаємо лише, що у 1919 році замовлені в Німеччині паперові гривні на суму чотири мільярди карбованців за наказом німецького уряду було спалено. Це одна з причин того, що в Кам'янець-Подільському Директорія змушена була розпочати новий випуск грошей. [53] (див. додаток Р)

Однак на цьому випуск грошових знаків не припиняється. Вже у Відні (Австрія) були підготовлені до друку купюри у 50 і 1000 гривень за ескізами Г. Нарбута. Відомі вони, як пробні, в декількох примірниках. Оскільки вже наприкінці 1920 року відпала необхідність і у власній валюті, бо наказом С. Петлюри уряд Директорії був розпущений.

На початку 1919 р. було сформовано Український радянський уряд в Харкові, у війні проти Директорії, який виступив на боці Радянської Росії. Росія фінансувала Український Радянський Уряд за наказами В.І.Леніна. І все ж, обумовила нестачу грошей, особливо дрібних купюр, небувала інфляція, викликана громадянською війною та іноземною інтервенцією.

З відома і згоди уряду РРФС, знак Директорії у 10 карбованців

вирішив використати нарком фінансів УРСР. Під час визволення Києва від петлюрівських військ Червоною Армією 5 лютого 1919 р.. були захоплені кліше цього знака і частина заготовлених до випуску купюр, але без серії і номерів. Відрізнявся радянський знак відрізнявся від знака Директорії папером, фарбою, водяними знаками та місцем розміщення серії та номера. [50] (див. додаток С).

До випуску був підготовлений ще один грошовий знак номіналом у 50 карбованців з радянською символікою. Однак, була узаконена єдина грошова одиниця – рубль РРФСР, після того, як 1 червня 1919 р. Радянська Україна поєдналася з радянським урядом Росії, Литви, Білорусії та Латвії в єдиний фронт боротьби. Купюра у 50 карбованців відома лише по окремих пробних примірниках, оскільки необхідність у випуску власних грошей відпала. [50]

Щодо виконання цих останніх купюр, то, на відміну від інших паперових грошей, вони оформлені дуже вдало. На лицевій стороні купюри у 50 гривень у центрі тризуб, з боків якого жіноча і чоловіча постаті. Чоловік замислився, підперши голову рукою. Рослинний орнамент і внизу дата – «1920» р. На звороті знаку тексти про законність і розмін гривень на золото, тризуб і цифра 50 і зліва портрет Петра Дорошенка – гетьмана України (1662-1676) – одного з найвідоміших борців за об'єднання України в незалежну Козацьку державу. Внизу портрета розкрита книга на якій стоїть сова – символ мудрості, поруч зубчасте колесо (шестірня) і в ньому циркуль – символи індустріалізації. Все це гарно передано у масивних оздобах минулої історії та культури. Підпис скарбника Язвинського та Директора Українського державного банку Клепачевського. [16]

У тій самій манері виконано знак у 1000 гривень. На лицевій стороні портрет гетьмана Богдана Хмельницького з булавою. Зверху – тризуб, стилізовані літери «УНР», зверху справа – козак з рушницею і селянин з плугом. Розміщені вони між двома снопами пшениці... Текст: «Тисяча гривень». Відтак – підписи директора державного банку Константина

Клепачевського і скарбника Михайла Язвинського. Фарби – ясно-бронзова і блакитна.

На зворотній стороні, зверху, - «Українська Народна Республіка», «тисяча гривен», нижче в овальній рамі – портрет Богдана Хмельницького з булавою, під ним дата – «1920». Тексти про право обігу і розміну на золото: «1 гривня містить 8,712 долі щирого золота». Орнамент рослинний. Стилізовані тризуби. Розмір знака 75x140 мм.

На цих пробних грошових знаках закінчується емісія паперових грошей Української Народної Республіки в 1917-1920 роках.

3.2 Спроби виходу з «облогового становища»

Зосім інший погляд на проблему був у більшовиків. Світогляд більшовицького керівництва завжди залишався основним чинником, який формував напрями радянської економічної політики. Майбутнє В.Ленін вбачав тільки у комунізмі. Головною ознакою комунізму було відсутність приватної власності. Капіталісти через посилення тиску на пролетаріат та заради збільшення прибутків досягають результату у тому, що «зростає маса злиднів, гноблення, рабства, виродження, експлуатація, але разом з тим зростає обурення робітничого класу, який постійно збільшується кількісно. Монополія капіталу того способу виробництва стає неабиякими оковами, який виріс при ній і під нею. Усупільнення праці та централізація засобів виробництва досягають такого пункту, коли вони стають несумісними із їх капіталістичною оболонкою. Вона вибухає. Б'є година капіталістичної приватної власності. Експропріаторів експропріують». [61, с.101-105]

У «Квітневих тезах» 1917 р. В.Ленін заявив про потребу якнайскорішого переходу до комуністичних перетворень. Зі слів вождя вперше пролунало про будівництво «держави-комуни». Тоді ж він і виклав їхню суть. Там йшлося про – «конфіскацію всіх поміщицьких маєтків і перетворення їх на радянські господарства «під контролем Рад батрацьких депутатів і на громадський рахунок», націоналізація всіх земель і «господарювання на спільних засадах, а господарювати повинні Ради

батрацьких депутатів», запровадження контролю рад за суспільним виробництвом і розподілом продуктів, злиття всіх банків в один загальнонаціональний банк. [61, с.105-106]

Для початку, треба було досягти відповідності більшовицьких гасел прагненням активних народних низів аби тим самим завоювати ради. В серпні 1917 р., в найбільш уразливі для широких верств населення питання – про мир та земельне, були внесені суттєві корективи, а комуністичні гасла були досить акуратно приховані. Наприклад, взяте гасло «Землю – селянам!» в есерів, примножене в декілька разів на обіцянку швидко втілити його в життя разом з таким вистражданим на той час «Мир – народам!», тобто з вимогами негайно завершити війну, суттєво допомогло більшовикам завоювати прихильність, насамперед, більшої частини того селянства, яка в той час були солдатами.

Ленін публічно всіляко відхрещувався від власного ж програмного бачення розвитку села. Говорилось, що ніякий соціаліст ніколи не пропонував відняти власність у «десятків мільйонів» дрібних і середніх селян». [61, с.158] Допомогли більшовикам опанувати ключові ради робітничих і солдатських депутатів все ті ж самі нові гасла про мир і землю. Таким чином, шляхом постійних маніпуляцій, більшовикам вдалось здобути більшість на II Всеросійському з'їзді рад.

Більшовики організацією господарства взагалі ніколи не займалися. Якщо в політичній боротьбі досвіду вистачало, то з господарством були значні проблеми. Виходячи з цього, плану дій, згідно якого, все призвело б до реалізації їхнього бачення, у них не було. Сам процес набуття досвіду та формування конкретних форм управління сільським господарством та промисловістю і був чинником, що впливав на економічну політику.

Проаналізувавши доступну нам літературу, ми можемо стверджувати стверджувати, що в Раднаркомі існував заздалегідь обдуманий та чіткий план поглинання України. Всі вчинки та дії сформувались залежно від ситуації. Утворення Народного секретаріату – уряду УНР та самої радянської УНР — сприяло значному послабленню «національної» складової у протиборстві

українських політичних сил з більшовиками. Проте, щоб привернути на свою сторону більшу частину активних народних низів України, цього було б недостатньо. Ключову роль у цьому питанні зіграло ухвалення Раднаркомом двох декретів – «Декрету про землю» та «Декрету про мир». [28, с.113]

Розподіл землі, внаслідок значної агітації в Україні, розпочався без чітко визначених правил та стихійно. У січні 1918 р. III Всеросійським з'їздом рад був ухвалений закон про соціалізацію землі у загальноросійських масштабах, а у березні 1918 р. – під назвою «Тимчасові положення про соціалізацію землі» II Всеукраїнським в Україні. Положення: «Земля без усякого (явного чи прихованого) викупу переходить у користування всього трудового народу», стало ключовим, як для селян, так і для підняття авторитету більшовиків. [60, с.325]

7 грудня Раднарком ухвалив «Декрет про стягнення прямих податків», у якому встановлювалися чітко визначені строки сплати, відмінялися всі відстрочення та запроваджувалися більш жорсткі покарання (доходило навіть аж до конфіскації всього майна та тюремного ув'язнення до 5 років) за навмисну несплату встановлених Тимчасовим урядом податків. [60, с.324] Все це робилось спеціально з однією метою, щоб населення платило старі податки. Однак із адмініструванням цих податків не склалося.

Відразу податки перестало платити сільське населення, оскільки, як писав російський історик Є.Соколов реакціями селян з місць, - «так вони розуміли свободу». [60, с.325] Змусити селян за щось платити і так було дуже важко, а у перші місяці радянської влади ця справа виявилась нереальною. В місцевих радах, прихильники саме такого розуміння свободи складали більшість. Вони і ставали єдиною владою в регіонах.

Контрибуції та конфіскації стали основним засобом наповнення бюджетів з місцевих коштів. Ради розпоряджались конфіскованими коштами. Наркомату внутрішніх справ підпорядковувались вони лише формально. Реально були цілковито автономними. В центрі казну в центрі наповнювали переважно через емісію. Грошових знаків катастрофічно не вистачало. Сама експедиція із заготівлі

державних паперів ніяк не могла впоратися із підвищеними завданнями. Однак місцевим конторам Держбанку не було дано дозволу на випуск навіть дрібних розмірних грошей (до 3 руб.) . [60, с.400]

Необхідною передумовою і першим кроком для початку комуністичних перетворень стала націоналізація банків. Ухвалено декрет 18 січня 1919 р., в якому говорилось про націоналізацію всіх приватних комерцій, акціонерних банків та банківські контори – «в інтересах викорінення банківської спекуляції та звільнення трудящих від експлуатації банківим капіталом». Всі справи націоналізованих банків та управління ними передавалося Харківській конторі народного банку. [15] Він особисто був підпорядкований керівництву Народного банку в Москві.

Опублікований декрет від 22 січня 1919 р. «Про ревізію сейфів в банках» повністю повторював опубліковане рішення Народного секретаріату в січні 1917 р.. Все майно, яке зберігалось в сейфі конфісковувалося, якщо власник не з'явився протягом трьох днів після набуття чинності цього декрету. Умови були м'якшими для тих, хто прийшов. Всі гроші вони були зобов'язані перекласти на рахунок банку. Всі монети, зливки, а особливо іноземна валюта конфісковувались. Напротивагу цьому, срібні вироби, алмази та діаманти можна було забрати, якщо їх вага не перевищувала одного карата. [60, с. 415]

Більшовицька влада намагалася контролювати всі фінансові потоки. Досвід попереднього року продемонстрував, що зібрані під час здійснення контрибуцій кошти важко піддаються обліку і, що головне, вони фактично вимивають ґрунт з-під систематичного оподаткування

Щоб пом'якшити нестачу грошових знаків, Раднарком 12 лютого ухвалив «Декрет про введення в обіг облігацій «Займа свободи» як грошових знаків. Це сталося ще з огляду на те, що на складах накопичилося чимало надрукованих Тимчасовим урядом облігацій «Займов свободи». За цим документом, усі облігації цієї позики номіналом до 100 руб. мали бути в обігу нарівні з кредитними білетами, тобто грошима. [60, с.400]

Уряд радянської УНР у сфері управління промисловістю ніяких системних кроків не здійснював. Хіба що можна назвати організацію, яка мали регулювати

економічне життя на місцях – місцеві ради народного господарства. Місцеві раднаргоспи, згідно з введеним у дію на території України 19 лютого 1918 р. положенням ВРНГ «Про крайову, районні і місцеві Ради народного господарства», ухваленого в Петрограді 5 січня 1918 р., підпорядковувалися у своїй діяльності ВРНГ Росії. [60, с. 400]

У 1919 р. уряд УСРР не оголошував поза законом українські карбованці. Анулювання шагів (1/2 копійки), які мали вигляд поштової марки, було зумовлене тим, що вони «в переважаючій своїй більшості фальшиві». [15]

Отже, підводячи підсумки в період більшовицької влади в Україні, варто визнати, що утримання влади та національні особливості України, а також боротьба за вплив на суспільство, стали визначальними чинниками впливу на економічну політику того часу. Поступово набуваючи досвіду в господарському управлінні, керівництва Росії та України опанували різні важелі впливу на економіку. Всі тогочасні рішення так чи інакше вводилися під впливом комуністичного світогляду, хоча комуністична програма ще не впроваджувалась, але заперечувати цей факт не варто. Поширення радянської влади зі столиці на периферію зайняло кілька місяців. Цьому найбільше, з економічної точки зору, сприяли дві обставини: по-перше, місцевим радам була передана вся влада на місцях; по-друге, централізована емісія, яка ставала головним джерелом надходження коштів на місця в умовах нездатності здійснювати більш-менш зважену податкову політику. У цей же час селянські громади та трудові колективи ще мали такої можливості надсилати до рад тих, кому вони можуть довіряти, а отже, на фабриках і на заводах ще залишалися ознаки самоуправління.

ВИСНОВКИ

1. Отже, за останні часи в Україні не було видано ні одного документа або ж збірки матеріалів, які чітко могли висвітлити питання фінансової політики Центральної Ради. Праці ті, що вже опубліковані, не є репрезентативними через свою фрагментарність щодо цієї сфери. Сучасні історики тільки недавно почали вивчати та опрацьовувати матеріал до цієї теми, якого за весь час набралось вдосталь. Саме питання становлення грошової системи та фінансової політики України 1917-1921 рр., все ще потребує детально розгляду та знаходження відповіді на питання.

Більшість з вищезазначених авторів час від часу дублюють одне одного не тільки хронологічними даними, а і різними свідченнями емісій та замальовок державних грошових знаків України. Науковці відразу відчують потребу в архівній джерельній базі для детальнішого розкриття теми, але новий джерел, поки що, не знайдено.

Також стає зрозуміло, що досліджуваний період був в більшій мірі розглянутий фахівцями-дослідниками різних наукових напрямів, але саме діяльності фінансового апарату в ідеалі досліджена не була. Тому ми вважаємо, що результати роботи згаданих науковців разом з іншими згаданими джерелами є достатньою науковою основою для проведення ґрунтовного наукового дослідження економічної системи періоду 1917-1921 рр. [11]

2. Проаналізувавши чинники, які зумовлювали вплив на суспільні відносини у фінансовій сфері, можна виокремити наступні. Особливості соціальної структури суспільства в умовах радикальних змін віднесено до соціальних передумов. Також цікавим був неоднозначний інтерес народу до становлення фінансової системи та нових підходів до формування соціальної політики. Надто критичним становищем фінансів та інфляцією була викликана наступна група чинників, яка також потребувала банківського капіталу та

звичайного грошового забезпечення. В свою чергу це вилилось в наслідок утворення державної центральної банківської установи. Інша група чинників являє собою політичну кризу, нові принципи влади, принципи політики та ідеології. Визначення місця і ролі в банків, ставлення до банківської системи та їх намагання підпорядкувати банківські установи відбувалось в режимі національної державності та політичного протистояння. [52]

3. Провідники та урядовці Центральної Ради, вочевидь, стали заручниками ідейного, національного та соціалістичного романтизму початку ХХ століття зі всіма його позитивами та недоліками. Уряду УНР не було надано якоїсь цілеспрямованої системності щодо створення грошової, банківської та податкової систем країни. В цій галузі була фінансово-економічна політика розглядалась найменше. Відчутного сліду у фінансовій системі Центральна Рада та її уряди не залишили, за винятком запровадження паперових грошей. Фундамент в економіці, який так намагалась зробити Центральна Рада, надійним для державного будівництва в Україні, взагалі не став. Недієздатними виявилися майже всі галузі народного господарства без чітко сформованої фінансової системи. Головну роль зіграла недооцінка ролі фінансової політики в житті держави та її впливу на суспільні процеси. Це і стало головною причиною падіння УНР у квітні 1918 року. [61]

4. Організації урядової фінансової політики та української грошової системи за час Гетьманату представлена, як перенесення фінансового російського зразка, на український ґрунт. Разом з тим, зважаючи на соціально-економічну й політичну ситуації, в яких опинилася Українська Держава 1918 року, така організація і політика здаються нам не лише прийнятними на ті часи, коли вітчизняне фінансове державотворення лише но розпочиналося, а й логічними. За час Гетьманату було здійснено розбудову фінансової системи також започатковано грошову реформу і повільний, проте еволюційний, поступ у виправленні теоретичних і правових засад та недоліків, що існували й були допущені Центральною Радою тощо. Одночасно з тим було

висвітлено реформи гетьманських урядів в відродження фінансів країни, та розбудови її грошової системи. Разом з тим відмічаються недоліки. Дотримувались старих фінансово-економічних стереотипів щодо впровадження фінансів. Дослідивши матеріали та документи, ми дійшли до висновку, що фінансова політика гетьманського уряду проводилась в планомірному руслі, зовсім не розділяючи інтереси держави від інтересів громадян. [62]

5. Підсумовуючи, можна сказати, боротьба за українську національну державу продовжувалась всіма можливими методами в Україні та за її межами. Найважче було у фінансово-економічних питаннях. Український народ та уряд УНР намагались налагодити й впорядкувати фінансово-економічне життя. Проте, в умовах воєнного стану, бойових дій, частих емісій, постійної зміни урядом місця дислокації, неможливо було налагодити фінансово-економічне життя. Перебуваючи у фінансово-економічній залежності від міжнародно-економічних взаємин та договорів, урядовці УНР зробили все можливе, щоб вистояти та вберегти українську національну державність. Затребуваними в законодавстві являлись тільки деякі банківські інструменти. Сама Директорія намагалась регулювати деякі сторони фінансової системи. І сама система не мала систематичності. До позитивного варто віднести реалізацію емісію грошей. Намагались врегулювати обмінний курс. Здійснювались цих операцій здійснювалось з окремими цінними паперами та грошима. [54]

Провідні діячі, які ставили за мету встановлення власної фінансової системи, в силу свої утопічних поглядів, «юнацького романтизму» і максималізму, підкріпленого своєрідними часовими умовами та «дорослими ідеями в руках дітей», щоразу ставали на роздоріжжі власних та загальних бачень.

Проаналізувавши вищесказане, чітко видно, що лідери не маючи

попереднього плану дій, бралися за все, недооцінюючи важливість всього процесу формування фінансової системи.

Нікому з існуючих на українській території урядів протягом громадянської війни та свого перебування при владі не вдалося вирішити остаточно проблему обігу різних грошових знаків, уніфікувати та впорядкувати грошовий оборот на підконтрольній території. Всі вони були за пів кроку до нормалізації та налагодження грошової системи. На заваді стояла наявність у населення, на промислових та у торгівельних підприємств значних оборотних сум у різних грошових знаках, і спроби різних політичних режимів радикально вирішити існуючу проблему відразу ж наштовхувалися на опір з боку населення, а часті зміни урядів не давали фізичної можливості проводити зважену цілеспрямовану фінансову та грошову політику. [52]

Створення військово-політичними режимами власних грошових систем стало важливою складовою державотворчого процесу в добу Української революції 1917–1921 рр. Намагаючись сформувати незалежну фінансову систему, уряди УНР доби УЦР і Директорії та Української Держави переслідували стратегічну мету – позбутися економічної залежності від РСФРР і створити власну грошову одиницю. Однак, в умовах громадянської війни та іноземної збройної інтервенції уряди УНР доби УЦР і Директорії та Української Держави лише частково виконали вищевказані завдання.

Таким чином, наслідками реалізації самостійної грошової політики УЦР, Гетьманату і Директорії стали:

1. запровадження національної валюти – гривні та карбованця;
2. спільне активне використання поряд з національною валютою іноземних грошових одиниць – австро-угорських крон, німецьких марок, російських рублів;

3. велике розповсюдження заміників грошових знаків (грошових сурогатів, місцевих і приватних бон). [50]

Суттєві недоліки виявлялися й в роботі провідних структур фінансової системи: банківській, податковій та емісійній сферах. Держбанк і надалі залишався без основних і запасних капіталів. Статуту вироблено не було, а зв'язок з усіма провінційними відділеннями так і не було налагоджено. Податкова система зруйнована. Держскарбниця і надалі наповнювалася, в основному, шляхом акцизних зборів, які було найлегше стягнути, але які приносили менше і менше доходів. Державні монополії (хлібна, цукрова) не діяли. Політика разових зборів ніяк не могла приносити суттєвих фінансових надходжень, в додаток, занадто шкодила репутації урядів. Держава, майже постійно, жила за рахунок постійних емісій грошових знаків.

На противагу цьому, економічні та соціально-політичні труднощі й негаразди (економічна криза, іноземна окупація та занепад системи податкових зборів), урядову фінансову політику було направлено в потрібному руслі по налагодженню управлінських структур, таких, як: Департамент Міністерства фінансів, створення Державного банку, різних податкових органів, розвитку банківської справи, активної міжнародної грошової політики, та виходу України з російської рубльової зони й свободи приватної ініціативи. Разом із тим, існувало чимало недоліків, уникнути яких за короткий термін становлення Української Держави тодішнім керівникам було не під силу. Серед них, незавершеність виходу з рубльової зони, поступки Німеччині та Австро-Угорщини на переговорах із фінансових питань, спирання в урядовій податковій і бюджетній політиці на недосконалі дореволюційні закони тощо. Сподіватися на швидкий прогрес було наївним юнацьким романтизмом. [50]

Хоча, фінансова політика урядів була неідеальною. В загальному, вона була політикою обмежених можливостей та здорового глузду,

зумовленого історичними обставинами. Вона була результатом консервативної фінансово-економічної думки її провідників, еволюція якої не відбулася через соціально-політичні потрясіння, які були викликані війною та революцією, що прокотилися Україною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бадаев А.С. Бумажные деньги, ходившие на Украине. Каталог XX столетия.. – Чернигов, 1991.
2. Білокінь, Сергій. Герб міста Києва [Електронна копія] / Сергій Білокінь // Пам'ятки України. — 1990. — № 3. — С. 16–17 (<https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=11398>)
3. Бойко, Андрій. Нарбутів ”гріх” [Електронна копія] // Пам'ятки України. — 1990. — № 3. — С. 10–14. (<https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=11397>)
4. Бойко В. М., Демченко Т. П., Оніщенко О. В., 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів: Сіверянська думка, 2003. – ст. 43-50.
5. Вайнштейн Э. Гроши Украины / Э. Вайнштейн // Советский коллекционер. – 1928. – №4.
6. В. Бойко, Т. Демченко, О. Оніщенко – 1917 рік на Чернігівщині історико-краєзнавчий нарис. – ЧЗГ. – 1917. – 4 июля. – С. 3., С. 43-46.
7. Ветров І., Виговський М. Національні грошові знаки України 1917-1920рр. / І. Ветров, М. Виговський // Київська старовина. – 1993. – №1. Ветров І., Виговський М. Національні грошові знаки України 1917-1920 рр. // Київська старовина. - 1993. - № 1. - січень-лютий. - С. 88-93.
8. В. Я. Ревегук Фінансові системи України в 1917-1921 роках: історичний контекст / В. Я. Ревегук // Історична пам'ять. - 2012. - Вип. 28. - С. 100-110.
9. Гай-Нижник П. “Requisitio” Центральної Ради – політика революційної доцільності чи державотворчої безпорадності? // Пам'ять століть. – 2006. – №6. – С.78–86.
10. Гай-Нижник П. Запровадження гривні в УНР і емісійна політика уряду у 1918 р. // Київська старовина. – 2007. – №2. – С.109–129.

11. Гай-Нижник П. Зародження митної справи в УНР (1917–1918 рр.): організація служби, основи діяльності, правові засади // Історія торгівлі, податків та мита. Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2007. – С.146–156.
12. Гай-Нижник П.П. Марки-шаги – грошові знаки державної України 1917–1920 років // Фінанси України. – 1997. – №4. – С.112–114.
13. Гай-Нижник П.П. Міжнародні фінансові угоди України за Гетьманату П.Скоропадського 1918 року / П.П.Гай-Нижник // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: історія, економіка, філософія. – Випуск 4. Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – К., 2000
14. Гай-Нижник П. Народження карбованця // Київська старовина. – 2007. – №1. – С.59–80.
15. Гай-Нижник П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917-1930 рр.). - К.: Цифра-друк, 2006. – 303 с.
16. Гай-Нижник П. П. Теоретичні засади фінансової системи Української держави у 1917-1919 роках.
17. Гай-Нижник П. УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918– 1919 рр.) / П. Гай-Нижник, О. Лейберов. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2013. – 212 с.
18. Гай-Нижник П. Фінансові взаємини Української Народної Республіки з Французькою Республікою як віддзеркалення стосунків України та країн Антанти (1917–1918 рр.) // Пам'ять століть. – 2007. – №2. – С.133–152.
19. Гай-Нижник П.П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П.Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): - Київ: Інститут

української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України, 2000. - 20 с.

20. Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української держави у період гетьманату 1918 р. / П. П. Гай-Нижник // Фінанси України. – 1996. – №12. – С.107—116; 18. ЦДІАК України – Ф.707. – Оп.311. – Од.зб.2

21. Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917-1920 // Гловінський Є. Фінанси УСРСР. - Варшава: Український науковий інститут, 1938. - С. 10-57.

22. Гребельник О.П. Основи митної справи / О.П. Гребельник. – К., 2003. – 600 с.

23. Головні банкіри незалежної України 1917-1921 рр. (До історії створення Українського Державного банку) // Київська старовина. - 2005. - № 5. - С. 146-158.

24. Грошова політика уряду Центральної ради і діяльність Х. Барановського на посаді генерального секретаря фінансів (15 червня - 12 серпня 1917 р.) // Зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. - К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2006. - Т. XII. - С. 301-318.

25. Грушевський М. – Ілюстративна історія України – Репр. відтворення вид. 1913 р. Наукова думка – Київ: [б.в.], 1990. – [2], 524 с.

26. Державний вістник. – 1918. – 29 лип. (<https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/14-3.pdf>)

27. Дмитрієнко М.Ф., Лисенко О.Ю. Національна валюта України (1918-1919 рр.) // Український історичний журнал. - 1994. - № 6. - листопад-грудень. - С. 26-41.

28. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923: документально-наукове видання. В 2-х т. – Т. 1: Доба Центральної Ради / Упорядн., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – 320 с. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.І. – К., 2002.

29. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. – Том II (від половини XVII століття). – Видання друге. – К.: Глобус, 1992.
30. Емісійна політика урядів України 1917-1918 рр. // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. - К.: Інститут історії України НАН України, 2005. - Вип. 9. - С. 100-125.
31. Заснування Центральної ради та її перші заходи у фінансовій сфері (березень-червень 1917 р.) // Зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту українознавства. - К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2007. - Т. XIV. - С. 411-421.
32. Зварич В.В. Нумизматический словарь. Львов. «Вища школа». 1980 год.
33. Історія України : навчальний посібник / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – 1-ге вид., – Київ – «Знання». 2000 рік.
34. Копиленко О.Л. Сто днів Центральної Ради. – К., 1992. – С.87.
35. Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов) / Под ред. М. Горького, И. Минца, Р. Эйдемана: В 2 т. - М.: 16 типография треста ”Полиграфкнига”, 1936. - Т.1. Германская оккупация на Украине, 1918. Документы и материалы. - 205 с.
36. Кулик В. Повторення пройденого. Українська революція: 1917-1921 // Сучасність. - 1992. - № 2. - С. 59-72.
37. Кульчицький С.В. Українська держава часів гетьманщини // Український історичний журнал. - 1992. - № 7-8. - С. 60-80. 26. Кухар І. Бюджетный ”Титаник” // Столичные новости. - 1998. - № 28. - 21-28 липня. - С. 10-11.
38. Лейхтенбергский Г. Воспоминания об ”Украине”: 1917-1918. - Берлин: Детинец, 1921. - 52 с.

39. Реєнт О. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність / О. П. Реєнт, В. П. Рекрут; наук. ред. акад. В. А. Смолій. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. — 298 с.
40. Мистецтво України : біографічний довідник / упоряд. А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський; за ред. А. В. Кудрицького. — Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1997.
41. Михайлюк О.П. Гетьманський режим і селянство: причини конфронтації // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії / Всеукраїнська наукова конференція, 19–20 травня 2008 р.: Збірник. — Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. — С. 256–257
42. Мотенко Я. В. Формування грошових систем УНР та Української Держави / Я. В. Мотенко, Є. К. Шишкіна. — Харків : НТУ "ХП". — 2014. Шишкіна Є.К., Мотенко Я.В. Формування грошових систем УНР та Української держави.
43. Національні паперові гроші України 1918–1920рр. / Упоряд. О.І. Рудіченко. — Донецьк: Аспект, 1992.
44. Німецько-австрійський аванс для УНР: грошова позика, яка так і залишилась проектом // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомч. зб. наук. пр. - К.: Інститут історії України НАН України, 2006. - Вип. 15. - С. 214-225.
45. Павло Ісаков Харчування в'язнів в УСРР в 1919 р. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років Випуск 11. — с. 160–185.
46. Політичне і фінансове протистояння між Україною і Росією: 1917 рік // Україна дипломатична - 2005: Наук. щорічник. - Вип. VI. - К., 2005. - С. 430-449.

47. Поліщук В. Фінансова політика Української Центральної Ради і Директорії / В. Поліщук // Розбудова держави. – 1995. – № 9. – С. 57–60.
48. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. — 3-тє вид. — К.: Либідь, 1995.
49. Попов В.Ж. Повсякденне життя у щоденниках сучасників // Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського.
50. Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.
51. Реєнт О. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність / О. П. Реєнт, В. П. Рекрут; наук. ред. акад. В. А. Смолій. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. — с.124–132.
52. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – 269-279.
53. Рябченко П.Ф. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769-1994 гг.). Издательско-культурологический центр «Софія» «Лісбанк». Киев – 1995 год.
54. Соціальні конфлікти та повсякденне життя революційного суспільства 1917–1921 рр.: Збірник наукових статей / Гол. ред. В. Ф. Верстюк. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2014. – 328 с.
55. Терещенко Ю. І. - Великий Октябрь и становление социалистической экономики на Украине / Ю. И. Терещенко. – К.: Наукова думка, 1986. – 255 с.
56. Тхоржевский Р. Національні паперові гроші України (1918-1920 роки). Історичний нарис. Донецьк. Аспект. – 1992 рік.
57. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. Пам'ятки історичної думки України КИЇВ «Либідь». – 1993.

58. Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ). – Гол. ред. М. В. Попович. Видавництво: "Ірина", Київ, 1999.
59. Українська Центральна Рада : документи і матеріали: у 2 т. — Т. 1. — / НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. - Київ : Наук. думка, 1996 - 1997. - (Пам'ятки історії України. Сер. V. Джерела новітньої історії)
60. Українська Центральна Рада : документи і матеріали: у 2 т. — Т. 2. — / НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. - Київ : Наук. думка, 1996 - 1997. - (Пам'ятки історії України. Сер. V. Джерела новітньої історії)
61. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Скоропадського 29 квітня-14 грудня 1918 р. / П. П. Гай-Нижник. – Київ: [б.в.], 2004. – 430 с. – С.61.
62. Фінансові взаємини Української Народної Республіки з Німеччиною та Австро-Угорщиною (1918 р.) // Україна дипломатична - 2006. Наук. щорічник. - К., 2006. - Вип. VII. - С. 407-442.

ДОДАТКИ

Перелік додатків

1. Додаток А. 250 карбованців (1917р.) – Тимчасовий Уряд
2. Додаток Б. 1000 карбованців (1917р.) – Тимчасовий Уряд
3. Додаток В. 100 карбованців (5 січня - 24 вересня 1918р.) Центральна Рада
4. Додаток Г. 50 карбованців (6 квітня 1918 - травень 1919 рр.) Центральна Рада
5. Додаток Д. 1000 гривень (5 серпня 1918 р.) Українська Держава
6. Додаток Е. 2 гривні (17 жовтня 1918 р.) – Українська Держава
7. Додаток Ж. 10 карбованців (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава
8. Додаток З. 100 гривень (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава
9. Додаток І. 500 гривень (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава
10. Додаток К. 1000 гривень (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава
11. Додаток Л. 2000 гривень (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава
12. Додаток Н. 100 карбованців (серпень 1919 р.) Українська Директорія
13. Додаток П. 250 карбованців (серпень 1919 р.) Українська Директорія
14. Додаток Р. 1000 карбованців (серпень 1919 р.) Українська Директорія
15. Додаток С. 10 карбованців (серпень 1919 р.) Українська Директорія

250 карбованців (1917р.) – Тимчасовий Уряд

Джерело: Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.

1000 карбованців (1917р.) – Тимчасовий Уряд

Джерело: Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.

100 карбованців (5 січня - 24 вересня 1918р.) Центральна Рада

Джерело: з власного архіву

50 карбованців (6 квітня 1918 - травень 1919 рр.) Центральна Рада

Джерело: з власного архіву

1000 гривень (5 серпня 1918 р.) Українська Держава

Джерело: Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.

2 гривні (17 жовтня 1918 р.) – Українська Держава

Джерело: з власного архіву

10 карбованців (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава

Джерело: з власного архіву

100 гривень (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава

Джерело: з власного архіву

500 гривень (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава

Джерело: Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.

1000 гривень (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава

Джерело: Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.

2000 гривень (17 жовтня 1918 р.) Українська Держава

Джерело: Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.

5 гривень (5 лютого 1919 р.) Українська Директорія

Джерело: Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.

100 карбованців (серпень 1919 р.) Українська Директорія

Джерело: Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.

250 карбованців (серпень 1919 р.) Українська Директорія

Джерело: з власного архіву

1000 карбованців (серпень 1919 р.) Українська Директорія

Джерело: Прима О.Л. Історія України в грошах 1917-1920 роки. – 2016.

10 карбованців (серпень 1919 р.) Українська Директорія

Джерело: з власного архіву